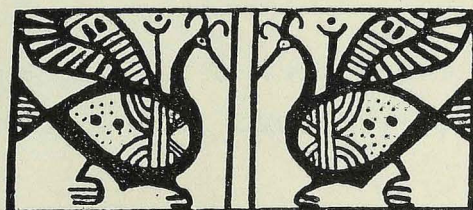

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΥΠΡΟΣ

Γ. Θ. ΒΑΦΟΠΟΥΛΟΣ, ΠΑΤΡΟΚΛΟΣ ΣΤΑΥΡΟΥ,
ΝΙΚΟΣ ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗΣ, ΕΛΕΝΗ ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗ,
ΜΑΙΡΗ ΜΑΥΡΕΔΑΚΗ, ΚΥΠΡΟΣ ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ,
ΣΤΕΛΛΑ ΜΑΡΙΝΑΚΗ, Γ. ΧΑΤΖΗΚΩΣΤΗΣ.

206

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΥΠΡΟΣ

ΜΗΝΙΑΙΟ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ
Υπεύθυνος εκδότης: ΚΥΠΡΟΣ ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ

Ἀνδροκλέους 2, Λευκωσία, Τηλ. 65900

Ἐτησία συνδρομή	£1.500 μίλες
Ἐτησία συνδρομή διὰ βιβλιοθήκης, σχολεία, ὀργανισμοὺς	£3.000 μίλες
Ἐτησία συνδρομή ἔξωτερικοῦ	300 δραχμὲς ἢ \$9 (δολλάρια)
Τιμὴ Τεύχους	£0.300 μίλες
Τιμὴ διπλοῦ τεύχους	£0.600 μίλες

Τὰ χειρόγραφα δὲν ἐπιστρέφονται. Κλισὲ καὶ φωτογραφίαις ἐπιστρέφονται.
100 ἀνάτυπα πρὸς 750 μίλες τὴ σελίδα πληρώνονται ἀπὸ τὸν συγγραφέα στὸν τυπογράφο.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Γ. Θ. ΒΑΦΟΠΟΥΛΟΣ: Ὁ ἐπιτάφιος θρῆνος	σελ. 35
ΠΑΤΡ. ΣΤΑΥΡΟΥ: Δυὸ γράμματα τοῦ Ν. Καζαντζάκη	36
ΜΑΙΡΗ ΜΑΥΡΕΔΑΚΗ: Τὸ πηγάδι	50

ΚΑΘΕ ΜΗΝΑ —Κ. Χ ρ υ σ ά ν θ η: Ὁ νέος Ἐθνάρχης μας — Σ τ έ λ λ α
Μ α ρ ι ν ά κ η: Ὁ «Καζαντζάκης» τοῦ Π. Πρεβελάκη καὶ τὸ ποίημα τῆς «Ὀδύσσειας» —
Γ. Χ α τ ζ η κ ω σ τ ῆ: Γλυκερ. Πρωτοπαπᾶ - Μπουμπουλίδου «Ἡ Ἀθηναϊκὴ Σχολή»,
Βασ. Τωμαδάκη «Γεώργιος Σερουῖος» — Κ. Χ ρ υ σ ά ν θ η: Γ. Βαλέτα «Τῆς Ρωμο-
σύνης», Ἀπ. Ζορμπᾶ «Λαμπρὰ παλληκάρια» — ΓΕΝΙΚΑ — ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ — ΒΙΒΛΙΟΓΡΑ-
ΦΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ.

ΠΡΟΣΑΡΤΗΜΑ: Κ. Χ ρ υ σ ά ν θ η: «Ὁ περιπαθὴς ὁδοιπὸρος».

ΝΕΑ ΒΙΒΛΙΑ ΤΟΥ Κ. ΧΡΥΣΑΝΘΗ

Βαρνάβας ὁ γυιὸς τῆς παράκλησης	£1	(3 δολ.)
Ὁ περιπαθὴς ὁδοιπὸρος	£1	(3 δολ.)
Πέρ' ἀπ' τὴν Ἑλλάδα ὁ ἥλιος	£0,750	(2 δολ.)

Υπεύθυνος κατὰ τὸν νόμον: δρ Κ. Χρυσάνθης.

Τυπώθηκε στὰ Τυπογραφεῖα «ΘΕΟΠΡΕΣΣ» Λτδ., Τηλ. 44940 - 48883, Λευκωσία

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΥΠΡΟΣ

Ἑπεύθυνος: ΚΥΠΡΟΣ ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ

ΧΡΟΝΙΑ ΙΗ'

ΝΙΟΒΡΗΣ 1977

ΑΡ. 206

Ο ΕΠΙΤΑΦΙΟΣ ΘΡΗΝΟΣ

Οἱ ἀρχαῖοι ποιητὲς ξέραν νὰ τραγουδοῦνε.
Νὰ πλέκουν ὕμνους γιὰ τὶς πράξεις τῶν θεῶν,
νὰ «ἐνέπουν» καὶ νὰ «αἰεῖδουν» τοὺς ἡμίθεους
καὶ νὰ συνθέτουν ἐπινίκια γιὰ κοινούς θνητούς.

Μὲ τὸ γύρισμα τῶν καιρῶν, ὁ Ναζωραῖος
τὸ μήνυμα ἔφερε ἐνὸς καινούργιου μέλους,
ποὺ ἄνθισε μέσα στὶς ψυχὲς τῶν ποιητῶν.
Ἔτσι κ' ἐκεῖνοι μάθανε νὰ τραγουδοῦνε,
μὲ τὴν ὑπόκρουση τῶν μουσικῶν ὀργάνων,
μελωδίες εἰς αἶνον τοῦ μοναδικοῦ Θεοῦ.

Ἐμεῖς τώρα, οἱ ἐπίγονοι τῶν ὑμνογράφων,
οἱ στιχογράφοι ἐνὸς καιροῦ, ποὺ οὔτε ἀχνάρια
ἀπὸ μνημεῖα θεῶν κ' ἡρώων δὲν ἔχουν μείνει,
μὲ τί φωνὴ μπορούμε πιά νὰ τραγουδοῦμε;

Ἀφοῦ πολὺ πάνω ἀπ' τοὺς τάφους κλάψαμε,
ἔχι πιά τῶν νεκρῶν θεῶν καὶ τῶν ἡρώων,
ἀλλ' ἀγωνύμων ἀδελφῶν, ποὺ γράψανε
τὴν πικρὴν ἱστορία τῆς Ρωμισσύνης,
μαζὶ μὲ τὰ δάκρυα χάσαμε καὶ τὴ φωνὴ μας.

Νὰ τραγουδήσουμε πιά δὲν μπορούμε.
Τὸ τραγοῦδι ἀναβρύζει ἀπὸ ἀνοιχτὴ καρδιά.
Μόνο νὰ φτύσουμε μπορούμε τὸ στεγνὸ μας σάλιο
πάνω στὸ πρόσωπο τῆς πιὸ μεγάλης τύφης,
αὐτῆς τῆς νέας ἑλλαδικῆς μας ἐρινύας,
ποὺ πετάχθηκε μέσ' ἀπ' τὴν πληγὴ τῆς Κύπριδος,
καθὼς εἶχεν ἐκείνη ἀναδυθεῖ ἀπ' τὸ κύμα.

Ἦταν ἡ μόνη ἀπ' τοὺς θεοὺς ποὺ ἀκόμα ζοῦσε,
μὲ τὴ δύναμη τῆς ὀμορφιάς, ποὺ δὲν ἐνδίδει.
Τώρα τὴν κλαίμε, ὅπως αὐτὴ ἔκλαιγε τὸν Ἄδωνι.

Ἦ Κύπρος, Ἐπιτάφιε Θρῆνε τῶν Ἑλλήνων.

Γ. Θ. ΒΑΦΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΥΟ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΤΟΥ ΝΙΚΟΥ ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗ

Ἄρκουσε νὰ κάνεις μιὰ μικρὴ καλωσύνη στὸν Νίκο Καζαντζάκη καὶ κέρδιζες ἐφ' ὅρου ζωῆς τὴν ἀναγνώριση καὶ εὐγνωμοσύνη του. Αὐτὸς ὁ τραχὺς γιὰ τὸν ἑαυτό του κοσμογύριστος μονιάς, ποὺ ψυχοπλάνταζε μὲ ἀγωνιώδεις δραματισμούς, καὶ μὲ τὸ ἔργο του, τὴ φήμη του καὶ τὴν ὑπόστασή του κάλυπτε οἰκουμεινιῆς διαστάσεις, εἶχε μιὰ ἀφάνταστα εὐαίσθητη καρδιά γιὰ τίς ἀπλὲς ἐκδηλώσεις τοῦ ἀνθρώπου, ποὺ ἦσαν ἀπόρροια γνησιότητας καὶ εὐλικρίνειας. Χαλκεύθηκε ἡ εὐαισθησία του αὐτὴ στὶς πολλὲς δυσκολίες καὶ ἀντιξοότητες. Κοινωνὸς αὐτῆς τῆς θέσεως καὶ ἀντιλήψεως ἦταν καὶ ἡ πιστὴ συντρόφισσα καὶ σύζυγός του Ἑλένη, ποὺ τοῦ συμπαραστάθηκε πάντα θετικὰ καὶ γόνιμα στὴ ζωὴ καὶ στὴ δημιουργία του.

Τὰ δυὸ γράμματα ποὺ παρουσιάζονται σ' αὐτὸ τὸ τεύχος τῆς «Πνευματικῆς Κύπρου» εἶναι χαρακτηριστικὰ. Τὸ πρῶτο γράμμα, γραμμμένο στὶς 1.12.51 σὲ διπλωμένο φύλλο χαρτιοῦ, τετρασέλιδο, εἶναι διπλό, τοῦ Ν. Καζαντζάκη καὶ τῆς Ἑλένης. Καὶ εἶναι, ἀπ' ὅσο ξέρω, ἀδημοσίευτο ὡς τώρα. Τὸ δεύτερο, μὲ ἡμερομηνία 18.8.56, ἐδημοσιεύθηκε στὸ βιβλίο τῆς Ἑλένης Ν. Καζαντζάκη «Νίκος Καζαντζάκης, ὁ Ἄσυμ-θίβαστος» ποὺ ἀποτελεῖ βιογραφία τοῦ μεγάλου συγγραφέα, βασισμένη πάνω σὲ ἀνέκδοτα γράμματα καὶ κείμενά του, ἀπὸ τὰ ἡμερολόγια του κυρίως, ποὺ ἐμφανίζονται γιὰ πρώτη φορὰ στὸ βιβλίο.

Ὁ Θερασίδουλος Ἀνδρουλιδάκης ὑπηρετοῦσε στὴν Αἴγινα ὡς Διευθυντὴς τῶν ἐκεῖ Φυλακῶν, στὰ χρόνια τῆς κατοχῆς. Στὴν Αἴγινα ζοῦσε τότε καὶ ὁ Νίκος Καζαντζάκης μὲ τὴν Ἑλένη. Οἱ στερήσεις ἦσαν ὀδυνηρὲς καὶ ἡ μεγάλη Πείνα ἦταν κοινὴ γιὰ ὅλους τοὺς Ἕλληνες, ἐξαιρέσει βέβαια τῶν μαυραγοριτῶν καὶ τῶν συνεργατῶν τοῦ κατακτητῆ. Μιὰ φωτογραφία τοῦ Καζαντζάκη τῆς ἐποχῆς ἐκείνης τῆς μεγάλης Πείνας ποὺ παρουσιάζει ἰσχνὸ καὶ λιπόσαρκο, σὰν τὸν Γκάντι. Ὁμοίως αὐτὸς ὁ ἀπλὸς ἀνθρώπος, ποὺ ζοῦσε στὴ στήρηση καὶ στὴν κακουχία, ἔγραφε στὴν Αἴγινα, ἀνάμεσα σ' ἄλλα, τὸν μεγαλύτερο ὕμνο στὴ χαρὰ τῆς ζωῆς. Ἐγράψε τὸ ἔργο του «Βίος καὶ Πολιτεία τοῦ Ἀλέξη Ζορμπᾶ». Ὁ Καζαντζάκης ἔλεγε πῶς «φτωχὸς δὲν εἶναι παρὰ ἐκεῖνος ποὺ φοβάται τὴ φτώχεια». Καὶ βέβαια αὐτὸς ὁ ἐλεύθερος ἀνθρώπος ποὺ τίποτε δὲν φοβόταν, δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ φοδηθῆ τὴν φτώχεια. Καί, πεινώντας, τραγουδοῦσε τὰ χαροκόπια τοῦ Ζορμπᾶ, ποὺ ἀναδείχθηκε ἔκτοτε παγκόσμιο σύμβολο. Ἄς σημειωθῆ πῶς ἄρχισε νὰ γράφῃ τὸ «Συναξάρι τοῦ Ζορμπᾶ» τὸν Αὐγούστο τοῦ 1941 καὶ τέλειωσε τὸν Μάιο τοῦ 1943.

Γνωρίστηκε ὁ Καζαντζάκης καὶ ἡ Ἑλένη μὲ τὸν Ἀνδρουλιδάκη καὶ τὴν γυναῖκα του στὴν Αἴγινα καὶ δημιουργήθηκε ἀνάμεσά τους αὐτὴ ἡ δυνατὴ καὶ μόνιμη φιλία ποὺ μαρτυρεῖται στὰ δυὸ γράμματα ἢ μάλλον τρία γράμματα.

Περιγραφικὸ τῆς φιλίας τους εἶναι τὸ δεύτερο γράμμα, ἔπου ὁ Ν. Καζαντζάκης ἀρχίζει μὲ τὴν Κρητικὴ μαντινάδα, νὰ ἦταν δυνατὸν νὰ γυρνοῦσαν πίσω τὰ περασμένα, ἔστω καὶ μιὰ μέρα τὸ χρόνο. Ὁ Ἀνδρουλιδάκης καθὼς καὶ ἡ γυναῖκα του Δέσποινα ἐκαλλιέργησαν ἕνα χωράφι κι' ἔτρωγαν κι' ἐκείνοι κι' ἔδιναν καὶ στὸ ζεῦγος Καζαντζάκη. Κι' ἀκόμα ὁ Ἀνδρουλιδάκης φρόντισε κι' ἐτοίμασε γιὰ τὸν Καζαντζάκη ἕνα μικρὸ παρόμοιο περιβόλι. Λόγω θέσεως ὁ Ἀνδρουλιδάκης διέθετε καὶ ραδιοφώνιο. Κι' ἔπαιρνε τὰ μαντάτα — ἐννοεῖ νέα ἀπὸ συμμαχικὲς ἐκπομπές — στὸν Καζαντζάκη. «Ἄς εἶναι βλοσυρὴ ἡ Πείνα κι' ἡ φρίκη ποῦδοσαν ἀφορμὴ νὰ λάμψει τόσο ἡ γενναιότητα καὶ ἡ ἀγάπη», τοῦ γράφει ὁ Ν. Καζαντζάκης.

Εἶναι φανερὸ ἀπὸ τὸ γράμμα ὅτι εἶχαν χρόνια νὰ ἐπικοινωνήσουν καὶ ὁ αὐθόρμητος Καζαντζάκης δὲν κρύβει τὴν ἀνυπόκριτη χαρὰ του ποὺ ὄρηξε ξανά τὰ ἔχνη τοῦ παλιοῦ φίλου. Καὶ τοῦ ζητᾶ νὰ τοῦ γράφει τὰ καθέκαστα γιὰ τὴ ζωὴ του, πῶς

ακόμα κατάφερε να γλυτώσει από τον «μακάβριο χορό» του «άδερφοφαγομού».

Η αξία των δύο γραμμάτων ξεκινάει στον εξομολογητικό τους τόνο και στο περιεχόμενο. Διατυπώνει σ' αυτά ο Καζαντζάκης την πάλη του, τον αγώνα του, την αὐταπάρνησή του. «Όλη μου ἡ ζωὴ γίνηκε στάχτη γιὰ τὸ χατήρι τοῦ Ἀνθρώπου γιὰ τὴ λευτεριά τοῦ ἀνθρώπου». Ἡ εὐτυχία του εἶναι ἄγρια καὶ ἀγέλαστη. Καὶ ἀνάπαυση δὲν ἔχει γιατί εἶναι ἡ ἀνάπαυση ἁμαρτία. Τραχὺς ὁ ἀνήφορος ποὺ διάλεξε, μὰ δὲν μετανοῶνει. Στὸν ἀνήφορο αὐτό, ποὺ μοιάζει μὲ πολυχρόνια Σταύρωση, τὸν βαστάζει καὶ τὸν στηρίζει ἡ Ἑλένη. Ἄς ἦταν δυνατὸν νὰ συνειδητοποιήσουμε τὶ χρωστάμε στὴν Ἑλένη Ν. Καζαντζάκη γιὰ ὅσα ἔκαμε γιὰ Ἐκείνον, ποὺ δόξασε περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλον τὸ Ἑλληνικὸ πνεῦμα στὸν αἰῶνα μας.

Μαρτυρεῖται, ἐξ ἄλλου, στὰ γράμματα ἡ ἄρρηκτη προσήλωση τοῦ Καζαντζάκη στὴν Ἑλλάδα καὶ ἡ ἀγιάτρευτη νοσταλγία του γι' αὐτήν. Ἀκόμη καὶ τὸ αἰσθημα φυγῆς, εἶναι καὶ τοῦτο ἀποτέλεσμα τῆς θαυμάτης ἀγάπης τοῦ συγγραφέα πρὸς τὴν ἰδέα τῆς αἰώνιας Ἑλλάδος. «Κουβαλῶ μαζί μου τὴν Ἑλλάδα τὴν αἰώνια, ὄχι ὅπως τὴν ἔχουν ἐξευτελίσει οἱ σημερινοὶ πολιτικοί, κοινωνικοί, οικονομικοὶ καὶ πνευματικοὶ ἀγάδες τῆς». Ὁ Νίκος Καζαντζάκης δὲν αἰσθάνεται ἀπέχθεια πρὸς τὴν πατρίδα του, ὅπως θέλουν νὰ τὸν παρουσιάσουν οἱ διάφοροι αὐτοδιόριστοι τιμητές καὶ ἐπαγγελματίες πατριῶτες. Ἀπλούστατα, αἰσθάνεται πίκρα καὶ ἀπογοήτευση.

Ὁ Καζαντζάκης μὲ τὸ ἔργο του εἶχε κατακτήσει διεθνή ἀναγνώριση. Ἐνῆες χώρες τὸν καλοῦσαν, τὸν τιμοῦσαν, τοῦ ζήτησαν νὰ ζήσει στὴν ἐπικράτειά τους, τοῦ πρόσφεραν ἀκόμη καὶ τὴν ὑπεκόσμητα καὶ τὸ διαβατήριό τους. Καὶ γιατί; Διότι τὸ ἑλληνικὸ διαβατήριό τοῦ Καζαντζάκη ἦταν ἀνίσχυρο γιὰ ταξίδια. Τοῦ ἀρνιόντουσαν ἀκόμη καὶ θεώρηση ἢ τοῦ τὸ ἀνανέωναν γιὰ λίγο διάστημα ἢ γιὰ ἓνα ταξίδι. Φανταστήτε τὸ μόνιμο ἄγχος καὶ τίς ταλαιπωρίες του γιὰ νὰ μπορέσει νὰ ταξιδέψει, καὶ ἀκόμη τί τραδοῦσε, ἐφ' ὅσον τόσο πολὺ ταξίδευε.

Καὶ τί νὰ πῆ κανεὶς μὲ τὴν ἐπίσημη καὶ ἀνεπίσημη καταδίωξή του γιὰ νὰ μὴ πάρη τὸ θραβεῖο Νόμπελ; Σύμφωνα μὲ σωρεῖα περιστατικῶν ἐνδείξεων καὶ μαρτυριῶν, εἶχε προκαταρκτικὰ ἀποφασισθῆ ἡ ἀπονομὴ τοῦ θραβεῖου Νόμπελ στὸν Νίκο Καζαντζάκη. Καὶ ἡ ἀπόφαση ἀνετράπη, γιὰ νὰ μὴ θεωρηθῆ ὡς «ἔχθρική ἐκδήλωση κατὰ τῆς Ἑλλάδος». Φαίνεται πὼς κάποιο ρόλο ἔπαιξε τότε καὶ ὁ Ἑλληνας Πρόεδρος στὴ Στοκχόλμη Πίνδαρος Ἀνδρουλῆς. Παίρνοντας ἀφορμὴ ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ ἀρνήση τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως νὰ κηδεύσῃ «δημοσίᾳ δαπάνη» τὸν Ἄγγελο Σικελιανὸ τὸ 1951, γιατί τὸν θεωροῦσε «ἀντεθνικὸ, κομμουνιστὴ, ἐχθρὸ τῆς πατρίδας», γράφει ὁ Καζαντζάκης στὸν Σουηδὸ φίλο του Βορτζέ Κνὸσσ στίς 22 Ἰουλίου 1951. «Ἐκεῖ καταστήσαμε! Αὐτὸ δείχνει ποιοὶ ἄνθρωποι, ποιοὶ Ἀνδρουληδες, κυβερνοῦν σήμερα τὴν Ἑλλάδα». Ἄς προστεθῆ πὼς τὸ 1963 συνέδῃ νὰ συνανηθοῦν ὁ Πρόεδρος Πίνδαρος Ἀνδρουλῆς καὶ ὁ Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Γιάννης Θ. Κακριδῆς. Καὶ ὁ Ἀνδρουλῆς ρώτησε τὸν Κακριδῆ νὰ τοῦ πῆ, αὐτὸς ποὺ ξέρει, ποῖς ἦταν ὁ συνονόματός του Πίνδαρος, γιατί τὸν ρωτοῦν καὶ δὲν ξέρει τί νὰ ἀπαντήσῃ!

Τὸ 1949 τὸ ἀθηναϊκὸ περιοδικὸ «Νέα Ἔστια» πρωτοδημοσίευσε τὸ θεατρικὸ ἔργο τοῦ Ν. Καζαντζάκη «Σόδομα καὶ Γόμορα». Ὁ διευθυντὴς τῆς κ. Πέτρος Χάρης, γιὰ τὴν δημοσίευση αὐτὴ, συνελήφθη καὶ παρεπέμφθη στὸ Στρατοδικεῖο. Καὶ ἂν δὲν ἦταν ὁ Παναγιώτης Κανελλόπουλος νὰ τὸν σώσει, μᾶλλον θὰ ἦταν μακαρίτης τώρα ὁ σημερινὸς Πρόεδρος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.

Καὶ δὲν ἦταν δυστυχῶς καλύτερη καὶ ἡ συμπεριφορὰ τοῦ «ἰδιωτικοῦ τοιμέα». Στὴν διάρκεια τῆς Κατοχῆς ἡ Ἑλένη ἤλθε ἀπὸ τὴν Αἴγινα στὴν Ἀθήνα γιὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ λίγα τρόφιμα, λίγο ψωμί γιὰ τὸν ἀσκητὴ τῆς Αἴγινας. Κατέληξε σ' ἓνα συσσίτιο. Κι' ἐκεῖ ἀρνήθηκαν νὰ τῆς δώσουν, οτιδήποτε, γιατί θὰ πήγαινε στὸν Καζαντζάκη.

Γύρω στὰ 1930 ἕνας ἐκδοτικὸς οἶκος στὴν Ἀθήνα τοῦ ἀνέθεσε νὰ γράψῃ γαλλο-

ελληνικό και έλληνογαλλικό λεξικό και ύστερα άκύρωσε την «άνάθεση» "Έινε δική και ή όλη προσπάθεια του έκδόθη με την έπικουρία «διανοουμένων» και «ήθικων προσωπικοτήτων» ως μαρτύρων ήταν να αποδείξει ότι ο Καζαντζάκης δέν ήξερε καλά Γαλλικά. Κι' άς έγραφε έργα του άπ' εϋθείας στα Γαλλικά.

Τά περιστατικά αυτά είναι ίκανά να γεννήσουν αισθήματα πικρίας και να τρέψουν σε φυγή ένα όποιοδήποτε έντιμον άνθρωπον! Και αυτό έκανε ο Ν. Καζαντζάκης. Με την ιδέαυ της Ελλάδος, όμως, παρέμεινε πάντα δεμένος και την ιδέαυ της αιωνίας Ελλάδος, κουβαλούσε «κάτω από τα θλέφαρά του». «Ζώ στην ξενιτιά, μά ή καρδιά μου περιφέρεται στην Ελλάδα», γράφει ο Ν. Καζαντζάκης. Και τó σπύτι του στην Αντίμπ, όλο τó τοπίο, έμοιαζε με Ελλάδα, κι ήταν κι αυτό ένας λόγος πού τó διάλεξε.

Έδέησε νεκρός να έλθη στην Ελλάδα ο Νίκος Καζαντζάκης στις 3 Νοεμβρίου 1957. Η κηδεία του έγινε στις 5 Νοεμβρίου. Ένταφιάσθηκε στην Τάπια Μαρτινέγκο, πάνω στα θενετσιάνικα τείχη του Ηρακλείου. Και ό στρατιωτικός ιερέας, πού ήταν στη νεκρώσιμη ακολουθία και ό μόνος πού ήταν και στον ένταφιασμό, εισέπραξε είκοσι μέρες φυλακή για παράβαση στρατιωτικής διαταγής και πήρε δυσμενή μετάθεση για κάπου στην Ήπειρο.

Η παρουσίαση τών δυό γραμμάτων μου έδωσε την ευκαιρία να αναφέρω μερικά όχι ευχάριστα πράγματα. Θα τελειώσω με την Έκκλησία. Ζήτησεν ή Έκκλησία της Ελλάδος τόν διωγμό του για μερικές σελίδες του «Καπετάν Μιχάλη» και για την υπόθεση του «Τελευταίου Πειρασμού», παρ' όλο πού τó βιβλίο τούτο δέν είχε ακόμη κυκλοφορήσει ελληνικά. Ο Πάπας ανέγραφε τόν «Τελευταίο Πειρασμό» στον Index, δηλαδή τόν Κατάλογο Άπαγορευμένων Βιβλίων του Βατικανού. Και ο Ν. Καζαντζάκης τηλεγραφεί στην Έπιτροπήν του Index στο Βατικανό τή γνωστή φράση του Ρωμαίου χριστιανού άπολογητή Τερτυλλιανού: "Ad tuum, Domine, tribunal appello". Και σ' ένα χειρόγραφο σημείωμά του προσθέτει ο Ν. Καζαντζάκης: «Τήν ίδια φράση άποτεινώ και στην Όρθόδοξη Έκκλησία: «Στό δικαστήριό σου, Κύριε, κάνω έφεση». Για τούς δικούς μας Μητροπολιτάδες και Δεσποτάδες προσθέτω τούτο: Μου δώσατε μιάν κατάρρα, άγιοι Πατέρες, σάς δίνω έγώ μιάν ευχή: Σας ευχομαι να ναι ή συνείδησή σας τόσο καθαρή όσο είναι ή δική μου και να στε τόσο ήθικοι και θρησκοί όσο είμαι έγώ».

Λίγο μετά τó 1960 ό Οικουμενικός Πατριάρχης Άθηναγόρας έπεσκέφθη τó Ηράκλειο Κρήτης. Σημειωτέον ότι ή Έκκλησία Κρήτης υπάγεται στο Οικουμενικό Πατριαρχείο. Στο συνοδικό της Άρχιεπισκοπής Κρήτης ό Πρόεδρος του Ιατρικού Συλλόγου Ηρακλείου ρώτησε τόν Πατριάρχη αν έκανε καλά δημοσιογραφώντας κατά του Καζαντζάκη. Ο Πατριάρχης Άθηναγόρας, άνθρωπος φωτισμένος, άπάντησε: «Ο Νίκος Καζαντζάκης υπήρξε μέγας. Τά έργα του λαμπρύνουν την Πατριαρχικήν Βιβλιοθήκην».

ΠΑΤΡΟΚΛΟΣ ΣΤΑΥΡΟΥ

Τ Α Γ Ρ Α Μ Μ Α Τ Α

Άγαπητέ φίλε και συναθλητή, Θρασύβουλε!

Μεγαλύτερο και καλύτερο δώρο από τó τηλεγράφημά Σας, δέν πήρα στην γιορτή μου. Τώρα περιμένουμε ένα τεράστιο γράμμα να μάς στορίζει, χαρτί και καλαμάρι, τά όσα κάματε και πάθατε σε όλα έτούτα τά χρόνια του άδερφοφαγομού. Πού βρισκόσαστε; πώς δέν μήκατε στο μακάθριο χορό; πώς γλυτώσατε; και τώρα να Σας μπροστά μας κοτσονάτοι, ζωντανόι και ίσως και με κοπέλια... Κάνουμε χίλιες

υποθέσεις και ρωτήματα, και περιμένουμε τὸ γράμμα Σας νὰ τὰ λύσει ὅλα, νὰ μὴ βασανίζεται τὸ μυαλό μας.

Ἐμεῖς ἐδῶ φύγαμε ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα γιὰ ἓνα μῆνα καὶ εἴμαστε τώρα ἕξι χρόνια καὶ δὲν ἔχουμε καὶ καμιά νοσταλγία. Τὴν Ἑλλάδα κουβαλῶ μαζί μου, τὴν Ἑλλάδα τὴν αἰώνια, ὅχι ὅπως τὴν ἔχουν ἐξεφτελίσει οἱ σημερινοὶ πολιτικοί, κοινωνικοί, οικονομικοὶ καὶ πνευματικοὶ ἀγάδες τῆς. Θάθελα ποτὲ πιά νὰ μὴ γυρίσω· κι ἂν γυρίσω, γιὰ μιὰ στιγμή νὰ πάρω ἀπὸ τὴν Αἴγινα τὰ βιβλία μου καὶ τὰ χειρόγραφα, νὰ δῶ τρεῖς καὶ τέσσερις (παραπάνω δὲν εἶναι) φίλους καὶ νὰ φύγω, νὰ πεθάνω ἐδῶ, στὴν ξενιτιά.

Ἐδῶ στὴν Antibes εἴμαστε ἐφτυχεῖς καὶ ἥσυχοι. Σπίτι λαμπρό, μέγα κῆπο μ' ἐλιές, συκιές, πορτοκαλιές, μουσμουλιές, λεμονιές, λουλουδία, ἤλιο πολύ, γαλήνη ἀπόλυτη. Δουλεύω ὅσο ποτὲ στὴ ζωὴ μου, τὸ σῶμα παραμένει ἀκόμα ὑπάκουο στὸ μυαλό, τὸ μυαλό ὑπάκουο στὴν ψυχὴ, ἡ ψυχὴ ὑπάκουη στὸν Ἄδρατο.

Τώρα περιμένω ἀνυπόμονα νὰ μοῦ γράφεις ποῦ θρίσκεσαι ψυχικὰ καὶ διανοητικὰ; Ποιὰ ἔναι τὰ προβλήματα ποῦ σὲ ἀπασχολοῦν; Τί κάνεις; τί διαβάξεις; ὀρθῆκες κανένα ἀξιο φίλο; Ἐχεις κανένα νὰ μιλάς ν' ἀλαφρόνει ἡ καρδιά, νὰ φωτίζεται ὁ νοῦς; Σὲ ὅλα αὐτὰ τὰ ρωτήματα, σὲ παρακαλῶ, δόσε ἀπόκριση. Πολύ Σ' ἔχω ἀγαπήσει πολλὴ Σοῦχω ἐμπιστοσύνη καὶ πιστεύω ἀκλόνητα στὴν ἀγγόνητα τῆς ψυχῆς Σου καὶ στὴ θαθεῖα περιέργεια τοῦ νοῦ Σου. Ὅλα αὐτὰ θρίσκονται ἀκόμα μὲ τὸ κεφάλι ψηλά; Ἡ ζωὴ δὲν τὰ χαμήλωσε, δὲν τὰ φρονίμεψε λίγο; Πολλὰ θάδινα, νάνοιγε μιὰ στιγμή ἢ πόρτα ἐδῶ τοῦ σπιτιοῦ μου καὶ νάμπαινε μέσα!

Ὁ Θεὸς μαζί Σου, ἀγαπητέ, μακροπόθητε φίλε· ὁ Θεὸς μαζί καὶ μὲ τὴν ἀξία συντροφιά Σου, τὴ Δέσποινα. Ὁ χρόνος ποῦ ἔρχεται ἄς μπεῖ στὸ σπίτι Σας μὲ τὰ χέρια γεμάτα δῶρα, σὰν Ἄης Βασιλῆς.

Πάντα
Ν. Καζαντζάκης

(Γράμμα τῆς Ἑλένης στὸ ἴδιο συνεχόμενο διπλωμένο χαρτί).

Ἀγαπητοί μας, χαμένοι καὶ εὐτυχεῖς!!!

Ξανα-φανερομένοι Δέσποινα καὶ Θρασύβουλε! Τί χαρὰ εἶταν αὐτὴ, ὅταν πήραμε τηλεγράφημά σας. Ὡστε «οἰκογένεια Ἀνδρουλιδάκη!» Πόσοι; 3; 4; 5; Δὲν κάθεστε νὰ γράψετε, ὀρὲ παιδιὰ μου, ἓνα μεγάλο γράμμα καὶ νὰ μᾶς στοράτε τὰ καθέκαστα...

Πόσες καὶ πόσες φορές ἔγραψα στὴν ξαδέλφη μου νὰ μάθει ἀπὸ τὸν Μητσάκη, ποῦ ξέρει τὸν Δρέρη, κι ὅμως ποτὲ, τίποτα.

Δόξα σοι ὁ Θεὸς, τώρα ξέρομε πῶς εἶστε καλὰ καὶ φαντάζομαι πῶς ὅσες ἔχομε κοντὰ μας, μὲ κρῦο πολύ, καὶ πίνομε τσάι καὶ τὰ λέμε. Θυμάστε τὴν Αἴγινα, ὅταν ἐρχόσαστε μὲ τὸ ξεροβόρι; Θυμάστε τὰ φασολάκια, τὸ συσσίτιο, καὶ τίς τηγανίτες, καὶ τὸν χαλδᾶ, ποῦ μὲ τόση γενναιοδωρῆ ἀρχοντιά μοιράζατε μαζί μας στὸν φοβερὸν καιρὸ τῆς πείνας; Θυμάστε τὰ κηπικὰ καὶ τὰ ποτίσματα καὶ τίς φιλοσοφίες, καὶ τὰ γέλια. Καὶ τὸν καημένο τὸν Σικελιανό;;

Πῶς περνοῦν, Θεέ μου, τὰ χρόνια. Ἔσεῖς ὅμως εἶσατε νέοι, ἐνῶ ἡμεῖς ἀρχίζουμε καὶ ἔχουμε ἄσπρα μαλιά... Κι ἄς μένει ἡ καρδιά μας τζόδενο.

Ὁ Νίκος γράφει ἀδιάκοπα. Τὰ βιβλία του τώρα ἄρχισαν καὶ μεταφράζονται σὲ ξένες γῶρες. Σουηδία, Νορβηγία, Φινλανδία, Γερμανία, Ὀλλανδία, Ἀγγλία, Βραζιλία. Ἐλπίζω κάποτε νὰ μάθουν καὶ οἱ Ἕλληνες πῶς ἔχουν ἓνα μεγάλο συγγραφέα. Κάποιο... Πότε: ἄγνωστο.

Ἐδῶ μοιάζει κάπως μὲ τὴν Αἴγινα καὶ τὴν Κηφισιά. Θάλασσα, πεῦκα, ἐλιές

και ἄφθονα λουλούδια. Λουλουδότοπος. Προχτὲς κιόλα μου ἔφεραν στὴ γιορτὴ τοῦ Νίκου μμιόζες και τὲς πρῶτες ἄσπρες πασχαλιές. Ἔχομε δικές μας δηλ. στὸν κῆπο ὅπου μένομε 12 ἐλιές και κάνομε τὸ λάδι μας. Ἔχομε και τὰ λεμόνια μας και ὠραῖα σύκα, μύγδαλα, μούσμουλα και πανάθλια πορτοκάλια και μανταρίνια, γιατί τὸ γεροντάκι ὁ περιβολάρης δὲν τὰ ποτίζει. Νερό; 1 τόνο!! τὴν ἡμέρα. Παράδεισος.

Πότε θὰ σᾶς δοῦμε ἄραγε;

Σᾶς ἔχομε πάρα πολὺ ἀγαπήσει και τὸ ξέρετε. Μακάρι κάποτε πάλι νὰ σμίξουμε.

Σᾶς στέλνω ὅλους τὲς πιὸ θερμὲς μας εὐχὲς γιὰ τὰ Χριστούγεννα και τὸ Νέον Ἔτος.

Μὲ ἀγάπη πολλή.

Ἐλένη.

Bohinj, Hotel Zhatorog, Yougoslavie.

18.8.56

Ἄχι, τὰ περαζούμενα, ἄχι τὰ περασμένα,
ἄχι και νὰ γιαγέρνανε τὸ χρόνο σκιάς μιὰ μέρα!

Ἀγαπητέ μου Θερασόβουλε, τούτη ἡ μαντινάδα, ὅσο διάβαζα τὸ λαμπρό σου, τόσο θερμὸ γράμμα, πεταλούδιζε στὸ νοῦ μου. Μούφερνε και μοῦ ζωντάνεφε τὴν ἡρωϊκὴ ἐποχὴ πού ἔβγαζες ἀπὸ τὲς πέτρες ἐξάλσια τζερτζεβατικά κι' ἀφουκράζουσον τὸ ραδιόφωνο και χτυποῦσε τὸ παράθυρο, κι' εἶμαι γὼ ὄρθιος και σὲ περίμενα, και μούφερνε τὰ μαντάτα. Μάθη ἐποχὴ γεμάτη λάμψη. Και μοιραζόσουν μαζί μου τὸ συσσίσιό Σου, γιὰ νὰ μὴ μὲ ἀφήσεις νὰ πεθάνω τῆς πείνας. Πόσες φορές στὴν ξενιτιά φέρνομε τὴν ἀθιβολὴ και τῆς γυναίκας συντρόφισσάς Σου, τῆς Δέσποινας, και τὰ μάτια μας βουρκώνουν ἀπὸ τὴ συγκίνηση. Ἄς εἶναι διλογημένη ἡ Πείνα και ἡ φρίκη ποῦδοκαν ἀφορμὴ νὰ λάμψει τόσο ἡ γεναιότητά Σου και ἡ ἀγάπη.

Ἀγαπημένε φίλε, ἀλησμόνητε! Ποτὲ δὲ θὰ ξεχάσω τὲς μέρες πού πέρασα μαζί Σας. Οἱ φρικαλέες ἀφτὲς μέρες εἶναι ἀπὸ τὲς ὠραιότερες τῆς ζωῆς μας, ἄς εἶστε καλά.

Πάλεθα τότε, παλέθω ἀκόμα, θὰ παλέθω ἴσαμε τὸ θάνατο· ἀφτὸ εἶναι τὸ χρέος μου ὅλη μου ἡ ζωὴ γίνηκε στάχτη γιὰ τὸ χατήρι τοῦ Ἀνθρώπου· γιὰ τὴ λεπτειὰ τοῦ Ἀνθρώπου. Μονάχα ὅποιος παρακολούθησε, ὅπως Ἐσὺ, ἀπὸ κοντὰ τὴ ζωὴ μου, αὐτὸς μονάχα ξέρει τὴν ἀγῶνα μου. Και σίγουρα ἂν ἔλειπε ἡ Ἐλένη, δὲ θὰ μπορούσα νὰ βαστάξω τόσο πολυχρόνια. Σταύρωση. Μὰ ἄς εἶναι καλά, αὐτὴ πολλὲς φορές μ' ἔσωσε ἀπὸ τὸ θάνατο και τὴν ἀπελπισία.

(.....)*

εἶταν ἡ μεγάλη λαχτάρα τῆς. Ἐγὼ καθόλου δὲν ἔχω περιέργεια, ὁ ἀγῶνας μου δὲ δέχεται οὔτε τὲς μικρὲς ἀφτὲς ἀνθρώπινες χαρὲς. «Μὴ σταματᾶς, μὴ κοιτάξεις πίσω σου, ἀνέβαινε». ἀφτὴ ἡ φωνὴ ἡ ἀπάνθρωπη — και συνάμα τόσο ἀνθρώπινη — δὲ μὲ ἀφήνει νὰ χαρῶ.

Κι ὅμως μπορῶ νὰ πῶ πὼς εἶμαι εὐτυχιμένος· μὰ ἡ εὐτυχία μου εἶναι ἄγρια, ἀγέλαστη, ἀχόρταγη, δὲ μὲ ἀφήνει οὔτε στιγμὴ νὰ χαρῶ. Ἡ χαρὰ, μοῦ λέει, εἶναι ἀνάπαψη κι' ἡ ἀνάπαψη ἀμαρτία.

Νὰ μοῦ χαιρετᾶς πολὺ τὸ φίλο μου τὸ Χρῆστο Λεβάντα· δὲν τὸν ξεχνῶ ποτὲ και τὴν ἀγαπῶ πολὺ. Ἄραγε θανατώσω μαζί του ποτὲ; Και μαζί σου και μὲ τὴ Δέσποινα

* Δυσανάγνωστη μιὰ γραμμὴ. Ἀναφέρεται στὸ ταξίδι τῆς Ἐλένης στὴν Κρήτη γιὰ νὰ δῆ τὸ γύρισμα τῆς ταινίας «Ὁ Χριστὸς Ξανασταυρώνεται» ἀπὸ τὸν Ζιούλ Ντασσέν.

και την Πόπη πότε θα ιδοθούμε; Τον Μαγγλή τον είδα στη Βιέννη, τον Κίντζιο ακόμα πεθύμησα πολύ, άχι και νάταν να σμίγαμε πάλι όλοι στην Αίγινα να κάμουμε πάλι τηγανίτες με χαρουπόμελο!

Τέλη Αυγούστου φέβγουμε για τη Βιέννη, 5—15 Σεπτέμβρη θάμαι στη Γενέδη σ' ένα διεθνές συνέδριο και ύστερα πιά θα κατασταλάξω στο σπιτάκι μου στην Antibes. Τον έρχόμενο Μάη (έλπίζω, θα ζώ ακόμα, μα φέρνουμε και λογαριάζω σα νάμαι άθάνατος), τον έρχόμενο λοιπόν Μάη λέμε να πάμε στην Κίνα, όπου ή Κινέζικη Κυβέρνηση έστειλε σε μένα και στην Έλένη επίσημη πρόσκληση.

Άποχαιρετώ, άποχαιρετώ... Γρήγορα θα κάμω ένα γύρο στον κόσμο ν' άποχαιρητήσω όλους τους τόπους που χάρηκα. Έχετε γειά! Θ' άποχαιρητήσω και τους ανθρώπους που άγάπησα! Έτσι, άγαπητέ Θράσο, θα ξαναϊδοθούμε.

Σου έσωκλείω μια σημείωση να πäs στον εκδότη μου το Τουδέλη (όδος Σόλωνος 114) να Σου δώσει όσα βιβλία μου δεν έχεις· θάθελα νάχεις στη Βιβλιοθήκη Σου τ' "Απαντά μου. Ποιός άλλος από Σένα είναι περισσότερο άξιος να τα διαβάσει;

Χαιρέτα μου πολύ τη Δέσποινα και την Πόπη. Χαιρέτα μου όποιο φίλο μας δεις. Ζω στην ξενητιά μα ή καρδιά μου περιμέρεται στην Ελλάδα.

Δεν ξέρω αν θα προφτάσει ή Έλένη να Σε δει. Βιάζεται να γυρίσει εδώ· μα να ξέρεις πως Σας άγαπάει πολύ, πολύ.

Ο Θεός μαζί Σου, με τό σπίτι Σου, πάντα!

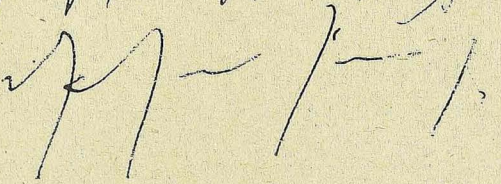
N. Καζαντζάκης

λαρνα, μερκα νησο ριγιθ, σουλθ, αρωματικη, μασουλιθ, κρησικη
 λαρνα, νησο αρω, μαζινη αρωμα, θελετω εσο ποτα ον/νυρο
 το σωμα αρωματικη αρωμα υδατοχο στο ριζο, α ριζο υδατοχο
 σων ψαχ, η ψαχ υδατοχο σων Αιόρατο.

Τορα αρωματικη ανυδατοκα να ρο γλαφυ ος ζριουσαν
 ψ. χιμα; διακοτυμα; ποια ναι τα αρωματικα ως εο αρωμαχο
 ρα; τι υδατο; τι διαβητο; φουκε κανινα εστιο ριζο;
 εχου κανον να ριζο ν' αρωματικη η αρωμα, να γωρισηται
~~αρωματικη υδατοχο αρωματικη υδατοχο αρωματικη υδατοχο~~
~~αρωματικη υδατοχο αρωματικη υδατοχο αρωματικη υδατοχο~~

ανυδατο αρωματικη σων αρωματικη η ψαχικη; σων ριζο
 αρωματικη η υδατο. Θα αρωματικη ανυδατο με αρωματικη
 ψαχ; Η τω ανυδατο αρωματικη, ανυδατο αρωματικη λιγο;
 ποια ριζο, να ριζο ριζο αρωματικη αρωματικη αρωματικη
 η υδατο αρωματικη.

Ο αρωματικη, γλαφυ, μαρμαριτικη ριζο αρωματικη
 η με ανυδατο αρωματικη, η αρωματικη. Ο αρωματικη αρωματικη
 αρωματικη αρωματικη αρωματικη αρωματικη αρωματικη

Ναινα

Οι αποκαταστάσεις, ίσως ανεπιθύμητες ως συνέπεια - ~~επιπλοκή~~ ~~απορίας~~
 να ζαρωθούν ποτέ

Το ενδιαφέρον για επιτόκια να παραμένει εντατικά στο Κολέγιο
 (οδός Λαζαριστών 114) να δε δώσει όσα βιβλία που έχω
 εμένα ναύτης στη Βιβλιοθήκη ή Ανεκράτος. Ποιος άραγε στο
 Λόδι είναι υπεύθυνος άρα να τα διαφέρει;

Χαίρομαι που η Γέωργια η Πάουλα χαίρομαι
 τόσο γρήγορα δες. Ξω σου ζαρωτήρια με η καρδιά σου
 γράφεις σου γράφα.

Το ξέρω αν θα απορριφθείς ή όχι να δε δε βιάζομαι να
 θυριστεί εδώ. με να ξέρεις σου τις γνώσεις σου σου.

Ο Θεός μαζί σου, ήτ το οτιδήποτε είναι!

Καταρωμένη

ΤΟ ΠΗΓΑΔΙ

Ήταν μιὰ δισεκτη χρονιά τότε πού ἀποδιδάστηκαν ἀπ' τὰ καράβια στή στεριά τ' ἀσκήρια τῶν Τούρκων. Μὲ τὰ κόκκινα μπαϊράκια μπροστά ξεχύθησαν στὸν πλούσιο κάμπο καὶ τὸν ρήμαξαν. Πῆραν τοὺς νέους ἄντρες γιὰ σκλάβους τοῦ σουλτάνου καὶ τὶς ὀμορφες κοπελιές γιὰ τὰ χαρέμια τῶν πασάδων. Ὅσοι ἀπὸ τοὺς ὑπερασπιστὲς τοῦ τόπου γλύτωσαν ἀποτραβήχτηκαν στὰ βουνὰ ὅπου ἔκαμαν λημέρια.

Ἰστέρα ὁ σερασκέρης διάλεξε μιὰ ὠραία τοποθεσία μέσα στὸν εὐφορο κάμπο γιὰ νὰ χτίσει τὸ σεράϊ του. Πῆρε ξακουστὸς μαστόρους, ἔβαλε ἐργάτες ὅλους τοὺς ραγιαδες καὶ σὲ λίγον καιρὸ ἦταν ἔτοιμο τὸ μετόχι. Τὸ τριγυρίσανε μὲ ψηλὸ τεῖχος γιὰ νὰ μὴ μπορεῖ κανεὶς ἀπ' ἔξω νὰ μπεῖ μέσα, παρὰ μόνο σὰν περνοῦσε κάτω ἀπὸ τὴ μεγάλη ἀψίδα τῆς πύλης μὲ τὰ βαρεῖα, μετάλλια πορτόφυλλα.

Χτίσανε ἀνώγεια καὶ κατώγεια. Τὰ χαμηλὰ τοὺς χρησίμευαν γιὰ ἀποθήκες καὶ σταῦλοι. Ἀπαπάνω μεγάλες αἰθουσες κι ὀντάδες γιὰ τὶς γυναῖκες τοῦ χαρεμιοῦ. Παράθυρα μὲ περβάζια ἀπὸ ἄσπρη πέτρα, πού τὰ φράξανε μὲ γερά κάγκειλα, γιὰ νὰ μὴ μπορεῖ καμμιά νὰ ξεφύγη, ἂν τολμοῦσε νὰ τὸ σκεφτῆ. Χτίσαν σκάλες γιὰ ν' ἀνεβαίνουνε στοὺς ὀντάδες, χτίσανε κάμερες καὶ καμαράκια γύρω - τριγύρω. Στὴ μέση ἀφήσανε μιὰν εὐρύχωρη αὐλή, τὴν πλακοστρώσανε καὶ φυτέψανε μουριές γιὰ νὰ κινθίζουν οἱ ἀγάδες κάτω ἀπὸ τὸν παχὺ ἴσκιο τους τὸ καλοκαίρι. Φυτέψανε καὶ τριανταφυλιές στὸν μπαξέ, καὶ φούλια. Κάμανε γλάστρες καὶ βάλανε γαρυφαλλιές καὶ καντηφέδες. Τὶς τοποθετήσανε μιὰ - μιὰ στὸ κάθε σκαλί. Ὅμορφα σκοῦρα κόκκινα γαρύφαλλα! Κάποτε μεθοῦσε τ' ἄρωμά σας τὸν Δία. Τώρα τοὺς λάγνους ἀνατολίτες.

Στὴν πέρα ἄκρη τῆς αὐλῆς, ἐκεῖ πού τελειώσανε τὰ χαμηλότερα σπιτάκια, ἐκεῖ χτίσανε τὸ πηγάδι. Οἱ σκλάβοι δουλέψανε πολὺν καιρὸ γιὰ νὰ τ' ἀνοίξουνε. Σκάφτανε, σκάφταν οἱ σκαφτιάδες. Ὅλο καὶ βάθαινε ὁ λάκκος, ἔλο καὶ ψήλωνε ὁ σωρὸς ἀπ' τὸ χῶμα πού θγάζανε. Κόντευε νὰ γίνῃ μεγάλος σὰν ἓνα μικρὸ λόφο. Ὁ ἰδρώτας τῶν ἐργατῶν ἔσταζε σὲ χοντροὺς κόμπους. Οἱ ἀναστεναγμοὶ τους ἀκούγονταν μαζὶ μὲ τὸν ἦχο τῆς ἀξίνιας. Σκάφτανε καὶ κατεβαίνανε ὄλο καὶ βαθύτερα. Φτάσανε στὴ φλέβα τοῦ νεροῦ. Ἀπ' ἐκεῖ ἀρχίσανε νὰ χτίζουν μὲ πέτρες γύρω - γύρω, γιὰ νὰ στερεώσουν τὰ τοιχώματα τοῦ πηγαδιοῦ. Χτίζανε μὲ μαστοριά καὶ τέχνη τὴ μιὰ πέτρα πάνω στὴν ἄλλη. Τὴ χτυπούσανε μ' ἓνα βαρὺ σφυρὶ πρὸς τὰ κάτω, τὴ χτυπούσανε καὶ πρὸς τὰ μέσα γιὰ νὰ σφηνωθῆ καλά, γερά στὸ χῶμα κι ἀνάμεσα στὶς ἄλλες. Γιὰ ν' ἀντέξῃ καὶ τὸ χειμῶνα καὶ τὸ καλοκαίρι γιὰ χρόνια καὶ τέρμεια πολλὰ.

Χτίζοντας ἔτσι ἀνέβηκαν ὡς ἀπάνω, καὶ τὸ στενεύανε πολὺ, γιὰ νὰ φτιάξουν τὸ στόμιό του. Φέρανε ἀπὸ μακρὰ μιὰ μεγάλη πέτρινη πλάκα, τὴν πελεκήσανε καὶ τῆς ἀνοίξανε στὴ μέση μιὰ τρύπα στρογγυλή, ὄλοστρογγυλή, καὶ μεγάλη ὅσο νὰ μπορῆ ἓνας ἄνθρωπος ἴσα - ἴσα νὰ περάσῃ ἀπὸ μέσα. Αὐτὴ τὴν πέτρινη πλάκα θέσανε πάνω στὸ πηγάδι. Ἡ τρύπα ἔγινε τὸ στόμιό τοῦ πηγαδιοῦ. Ἐνα στόμιό μικρὸ, ὅσο τὸ κάνουνε καὶ στὰ ἄλλα πηγάδια. Ὅποιος τὸ ἔδλεπε θὰ ἔλεγε πὼς ἦταν ἓνα συνηθισμένο μικρὸ πηγαδάκι. Δὲν φανταζόταν πὼς ἔχει ἀμέτρητο βάθος, πὼς φτάνει νὰ ποτίσῃ ἓνα ὀλόκληρο μετόχι.

Γύρω ἀπ' τὸ πηγάδι σηκώσανε τοῖχο καὶ τὸν ψηλώσανε ὅσο τὸν κάνουν γιὰ ἓνα σπίτι. Χτίσανε ὀλόκληρους τοὺς τρεῖς τοίχους μόνο. Ἄντις γιὰ τὸν τέταρτο, αὐτὸν πού θὰ ἔχε τὴν πόρτα, ἂν ἦτανε σπιτάκι, χτίσανε στὴ θέση του μιὰν ἀψίδα, μιὰ καμάρα. Ἡ κορυφὴ τοῦ τόξου τῆς ἔφτανε λίγο πιδὶ κάτω ἀπὸ τὸ ὕψος τῆς στέγης, ἐνῶ οἱ βάσεις του ἦταν κοντὰ στὶς γωνιές πού σχημάτιζε μὲ τοὺς ἄλλους δύο τοίχους. Τὸ τόξο αὐτὸ τὸ χτίσανε μὲ πέτρες πελεκημένες σὲ ἴσους κύβους. Πῆραν ἓνα εἶδος πέτρας ἀσπριδερεῆς, σὰ μαρμαρόπετρα. Ἐτσι φαίνεται τὸ τόξο τῆς καμάρας, ἀσπρίζει, δὲν θάμπωσε ἀπ' τὸν καιρὸ, καὶ μπορεῖ κανεὶς νὰ μετρήσῃ τὶς πέτρες πού τὸ ἀποτελοῦν.

Κάμανε μιὰ σκεπὴ πού καμπύλωνε ἐλαφρὰ στὴ μέση. Τὰ κράσπεδα, στὶς γω-

νιές με τούς τοίχους, τὰ χτίσανε ψηλότερα. Σ' αὐτὴ τῆ σκεπὴ μαζεύεταν τὸ νερὸ τῆς βροχῆς, γιὰ νὰ μπαίνει στὸ πηγάδι. Ἡ φλέβα ποὺ βρήκανε θαθεῖα στὴ γῆ θὰ εἶχε πάντα νερό, μὰ χρειάζετανε κι ἄλλο, γιὰ ν' ἀνεδαίνῃ ψηλά τὸ νερὸ τοῦ πηγαδιοῦ. Γιὰ ν' ἀνεδαίνῃ κάθε χειμῶνα ψηλά, μόνο ἓνα μπῶι κάτω ἀπ' τὸ στόμιο. Τὸ νερὸ τῆς σκεπῆς κατέβαινε ἀπὸ σωλήνα, ποὺ χτίσανε στὴ μιὰ γωνιά.

"Ἔτσι, τὸ μεγάλο καὶ θαθὺ πηγάδι ἐπαιρνε ἀπὸ τὴ φλέβα τῆς γῆς κι ἀπὸ τὴ βροχὴ τ' οὐρανοῦ τὸ νερὸ του. Ἔσμιγε τὴ θροσιὰ τῆς βροχῆς μετὰ τὴ γλυφὴ γεύση τοῦ νεροῦ ποὺ μάζευαν τὰ σπλάχνα τῆς μάνας γῆς κι ἔκανε τὸ καλύτερο νερὸ τῆς περιοχῆς. Οἱ μουσαφίρηδες τοῦ μετοchioῦ τὸ ἔχανε νὰ τὸ λένε. Κι ὅταν ἦ στράτα τοὺς ξανάφερνε, πρῶτα ἀπ' ὅλα τὰ κεράσματα ζητοῦσαν μιὰ κούπα μετὰ νερὸ ἀπ' τὸ πηγάδι. Κομμιά θρύση πουθενά, δὲν ἀνάδλυζε πιὸ νόστιμο, καλόπιστο νερό.

**

Ἀλλάξαν οἱ καιροί, ἦρθαν ἄλλα τέρμενα. Οἱ ραγιαδες ξεσηκωθήκανε πολλές φορές, τὸ αἷμα τοὺς πότισε τὴ γῆς. Εὐλόγησ' ὁ Θεὸς ἓνα σηκιωμὸ τοὺς κι ἦταν ὁ τελευταῖος. Δ' ὤξανε τοὺς Τούρκους, φύγαν οἱ Γενίτσαροι κι οἱ δυνάστες. Ἦρθανε καινούργιοι ἄνθρωποι ἀπ' τὴ Μικρασία. Πρόσφυγες, ἀπόγονοι ἄλλων Ἑλλήνων. Σ' αὐτοὺς μοιράστηκαν τὰ εὐφορα μετόχια. Κι ἐκεῖνοι, προκομμένοι καθὼς ἦτανε, ἀγωνιστήκανε γιὰ τὴ ζήση τοὺς κι ἀλλάξαν τὸ μετόχι. Τὰ ψηλά τείχη του στήριξαν τὰ σπιτάκια, ποὺ αὐτοὶ ἔχτισαν. Γίνανε ὁ πίσω τοῖχος πολλῶν σπιτιῶν. Ἄλλοι προλάβανε καὶ κατίσανε στὰ τούρκικα κονάκια. Χτίσανε μεσότοιχους στίς μεγάλες κάμαρες. Ἀσπίσανε καὶ τὰ παράθυρα ὀλόγυρα, καὶ στὰ πρεβάζια θέσανε μικρὲς γλάστρες μετὰ σασιλικό. Βάψανε τὰ σίδερά τοὺς, ἀφοῦ εἶδαν πὼς δὲν μπόρεσαν νὰ τὰ ξεριζώσουν. Καὶ τὸ παραθύρι ἐπάψε νὰ μοιάζῃ μετὰ τῆς φυλακῆς. Πίσω ἀπὸ τὸ θάρδαρο κάγκελλὸ του κρεμάστηκαν λευκὲς, ἀραχνούφαντες κουρτίνες.

Βγάλανε τίς θαρειὲς ἀμπάρες ἀπὸ τὴν πύλη, χρησιμοποίησαν ἄλλοῦ τὰ πορτόφυλλά της. Ἔμεινε ἀνοιχτὴ, μεγαλόπρεπη μετὰ τὴν ἀψίδα της ψηλά. Δὲν ἦταν ἀνάγκη νὰ κλείνῃ. Ἀνοίξανε κι ἄλλες τρεῖς πόρτες κρεμίζοντας ἓνα κομμάτι σὲ κάθε πλευρὰ τοῦ τοῖχου. Μοιράσανε τὴ γῆ, τὰ χωράφια ὀλόγυρα. Φυτέψανε ἐλιὲς καὶ πορτοκαλιές, ἀμπέλια, κήπους μετὰ λαχανικά καὶ λειμονιές. Ἀπὸ σκοτεινὸς τούρκικος μαχαλάς ἔγινε τὸ μετόχι συνοικισμὸς οἰκογενειῶν ποὺ συνοριζότανε ἢ μιὰ τὴν ἄλλη στὴν προκοπὴ.

Μόνο τὸ πηγάδι ἀπόμεινε ὅπως ἦτανε. Προφυλαγμένο στὸ σπιτάκι του ἀπείραχτο ἀπ' τὸν καιρὸ καὶ τοὺς ἀνθρώπους. Ἡ ἀποστολὴ του δὲν ἄλλαξε: Πάντα ξεδιψάζει τοὺς διψασμένους. Οἱ κουδάδες μετὰ τὰ σκοινιά ἀνεδοκατεβαίνουν κάθε μέρα γιὰ νὰ γεμίζουν τίς στάμνες τῶν σπιτιῶν. Τὰ σκοινιά εἶναι κοντά, μόνο ἓνα μπῶι στὸ μακρὸς τὸ χειμῶνα, ποὺ κοντεύει νὰ ξεχειλίση τὸ πηγάδι. Οἱ νοικοκυραῖοι προσέχουν τὰ πρωτοβόρχια ποὺ τὸ νερὸ εἶναι θαλό, καὶ δὲν τὸ ἀφήνουν νὰ μπῆ, φράζουν τὴν ὀπὴ τῆς σωλήνας στὴ στέγη, τὴν πλύνουν καλά, τὴν καθαρίζουν τὴ σκεπὴ ὅπου μαζεύεται τὸ νερό.

Κάθε λίγο μιὰ κοπελιά ἢ μιὰ γυναίκα σκύβει πάνω στὸ πηγάδι. Ἀκούγεται τὸ πλοῦμι τοῦ κουδᾶ ποὺ ἀναποδογυρίζει. Ὅταν γεμίση, αὐτὴ ἀρχίζει νὰ τὸν τραβᾷ πρὸς τὰ πάνω μετὰ προσοχῆ. Τὸ σκοινί, ποὺ εἶναι κοντὸ τὸ χειμῶνα καὶ μακρὸ τὸ καλοκαίρι, τρίβεται στὸ στόμιο τοῦ πηγαδιοῦ, λίγο πρὶν τὸ παραλάβουν τὰ σβέλτα χέρια της. Πόσες χιλιάδες ὀργυμιὲς σκοινιὰ τριφτήκανε ἐκεῖ! Στὸ πέτρινο στόμιο ἔχουν γίνει αὐλακιές. Πολλὰ αὐλάκια θαθεῖα, θαθύτερα, ἀνάθαθα.

Ὁ ἐπισκέπτης βλέπει καὶ σήμερα τίς αὐλακιές. Τοῦ κάνει ἐντύπωση τὸ βάθος ποὺ ἔχουν μερικὲς ἀπ' αὐτές. Πάντα θὰ ζητήση νερὸ, ὅτι καιρὸς κι ἂν εἶναι. Κάποια δύναμη τὸν διψάζει, γιὰ νὰ πιῇ ἀπ' αὐτὸ τὸ πηγάδι. Κι ἀφοῦ τὸ δοκιμάση θὰ πῆ πὼς καλύτερο νερὸ δὲν ξανάπιε.

ΜΑΙΡΗ ΜΑΥΡΕΔΑΚΗ

Κ Α Θ Ε Μ Η Ν Α

ΠΝΕΥΜΑ ΚΑΙ ΖΩΗ

Ο ΝΕΟΣ ΕΘΝΑΡΧΗΣ ΜΑΣ

Πολύ ὀρθά ὁ Μακαριώτατος Ἀρχιεπίσκοπος Κύπρου καὶ Ἐθνάρχης κ. Χρυσόστομος ἐτόνισε στὸν ἐνθρονιστήριό λόγο Του τὴν Ἐθναρχικὴ Ἰδιότητα τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Κύπρου. Ἡ πατρίδα αὐτὸ ἀπαιτεῖ. Σήμερα στὴν Κύπρο ὑπάρχουν σκλαβωμένες ἐπαρχίες. Ἐπομένως ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Κύπρου δικαιούται καὶ ἀφείλει νὰ ρυθμίζει τὴν ἐθνικὴ τύχη τοῦ του τοῦ τόπου. Ὅρθα Αὐτὸς δήλωσε πὼς δὲν τὸν ἐνδιαφέρουν οἱ μικροκομματισμοί, ἀλλὰ ἐπιμένει στὴν πλήρη ἐνότητα σ' ἓνα κόμμα ὅλων τῶν Κυπρίων μὲ σκοπὸ τὴ σωτηρία μας.

Μᾶς βρίσκει σύμφωνους μὲ ὅτι δήλωσε κατὰ τὴ διαγραφὴ τῆς μελλοντικῆς Του δράσης ὡς Ἐθνάρχης. Τὸν ἀκολουθοῦμε καὶ θέτομε τίς σελίδες μας στὴ διάθεσή Του. Πάνω ἀπ' ὅλα ἡ σωτηρία τοῦ τόπου. Πιστεύουμε στὸ φρόνημά Του καὶ στὴ δυναμικότητά Του.

K. ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ

ΣΧΟΛΙΟ

Ο «ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗΣ» ΤΟΥ Π. ΠΡΕΒΕΛΑΚΗ ΚΑΙ ΤΟ ΠΟΙΗΜΑ ΤΗΣ «ΟΔΥΣΣΕΙΑΣ»

«Ποιὰ εἶναι ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ μας;
Ὁ ἀγῶνας γιὰ τὴν λευτεριά»

N. ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗΣ

Εἴκοσι ὀλόκληρα χρόνια ἀπὸ τὸν θάνατο τοῦ Καζαντζάκη τὸν φετινὸ Ὀκτώβρη, καὶ μιὰ καινούργια εὐκαιρία νὰ τὸν γνωρίσουμε νὰ ξαναοιώσουμε τὴ σημαίνει Καζαντζάκης, μέσα ἀπὸ τὸ ὁμώνυμο βιβλίον — ἐπανεκδόση τοῦ 1958 —, τοῦ Π. Πρεβελάκη.

Ὁ Πρεβελάκης μὲ τὸ βιβλίον του αὐτὸ, μᾶς γνωρίζει τὸν ρωμαλεὸ Κρητικὸ πεζογράφο καὶ ποιητὴ, ὄχι μόνον μὲ τὸν ἐνθουσιασμό του συμπατριώτη, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν ἰδιότητα τοῦ κριτικοῦ, καὶ τὴν βαθειὰ γνώση τοῦ μελετητῆ τοῦ μεγαλόπνοου καὶ τεράστιου αὐτοῦ ἔργου. «Ὁ λόγος τοῦ Πρεβελάκη, μοιάζει μὲ τὴν ἡρεμὴ ἐπιφάνεια τοῦ μεγάλου ποταμοῦ, πού ὅμως κάτω ἀπ' αὐτὴν ἔχει τὴν ὀρμητικὴ ροὴ του. Κι ἓνας τέτοιος λόγος ταίριαζε στὸν Καζαντζάκη ἀφοῦ αὐτὴ ἦταν ἡ ἰδιοσυασία του: ἓνα ἡφαίστειο πού γιὰ νὰ δεῖς τὴν δύναμή του πρέπει νὰ κατέβεις στὸν κρατῆρα του».

Καὶ αὐτὸ ἀκριβῶς κάνει μὲ τὴν πέννα του ὁ συγγραφέας τοῦ «ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗ». Διαβάζοντας τὸ βιβλίον του, ἀπὸ τίς πρῶτες κιό-

λας σελίδες, ἔχεις τὸ αἶσθημα πὼς κατεβαίνει στὸν κρατῆρα τοῦ ἡφαιστείου. Καὶ ὅταν φθάσῃς στὸ τέλος, ἀνεπιφύλακτα συμφωνεῖς πὼς πράγματι αὐτὸς εἶναι ὁ Καζαντζάκης. Δὲν θὰ μπορούσαμε νὰ γνωρίσουμε τὸν Μεγάλον Κρητικὸ παρὰ μόνον μέσα ἀπὸ τὴν «ΟΔΥΣΣΕΙΑ» του. Δούλεψε ἐπιμονά κι ἀδιάκοπα τοὺς στίχους τῆς, ὄχι σάν λυρικός ποιητὴς γιὰ τὴν ἐξωτερικέου προσωπικῶν του συναισθημάτων καὶ καταστάσεων, ἀλλὰ σάν τεχνίτης πού σκεδόμεσε τίς τραγωδίες του μὲ τὸν ἔμμετρο λόγο.

Τὸ ἔπος τῆς «ΟΔΥΣΣΕΙΑΣ» μὲ τοὺς 33.333 δεκαεφτασύλλαβους στίχους του, εἶναι τὸ μοναδικὸ στὴν ἐποχὴ μας, μιὰ καὶ τὸ εἶδος αὐτὸ ἔχει πλέον ἀντικατασταθῆ μὲ τὸ μυθιστόρημα. Μὰ εἶναι καὶ ἓνα ἔργο ζωῆς, ὄχι γιὰτὶ ὁ συγγραφέας του ἔδωσε 13 χρόνια μόχθο στὸ γράψιμο του, ἀλλὰ γιὰτὶ στὴν καινούργια σύγχρονη αὐτὴ «ΟΔΥΣΣΕΙΑ», Ὀδυσσεὺς εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Καζαντζάκης, ὁ παντοτινὰ διψασμένος ταξιδευτὴς στὸ χῶρο, στὸν χρόνο, στὴν ἔρευνα, καὶ στὴν ἀμφιβολία. Ξεκίνησε νὰ τὸ γράψῃ τὸ 1924 στὸ Ἡράκλειο, τ' ὀλοκληρῶνει στὴν Αἴγινα τὸ 1927, τὸ γράφει γιὰ δεύτηρη φορά μετὰ τὸ ταξίδι του στὴν Ρωσία, τὸ ξαναγράφει γυρίζοντας ἀπὸ τὴν Ἰσπανία. Ἐ' ἀποτελεσθ τοῦτο τὸ μεγάλο ποίημα τὴν αὐτοβιογραφία του, τὸ πορτραῖτο τῶν ἀναζητήσεων του στοὺς χώρους τῆς φιλοσοφίας, τῆς ἐπιστήμης, τῆς πολιτικῆς, τῆς θρησκείας καὶ τῆς Τέχνης.

Ἡ φλόγα τῆς ἀναζήτησης πού ἔκαιε μέσα του δὲν ἡσυχάζε ποτέ, πάντα κάθε τι πού ἀνακόλυπτε στοὺς πῶ πάνω χώρους ἦταν γι' αὐτὸν τὸν μεγάλο Κρητικὸ, ἡ ἀφετηρία γιὰ καινούργια ἔσκηματα.

Καὶ ἡ σωστὴ, καὶ σοφὴ, θάλεγα μεθόδευσή τῆς γραφῆς τοῦ Πρεβελάκη, αὐτὸν τὸν Καζαντζάκη θέλει νὰ μᾶς γνωρίσῃ τὸν ἀνιχνευτὴ τῶν συγκινήσεων καὶ τῶν ἰδεῶν. «Κάτω ἀπὸ τὸν Ποιητὴ, βρισκότανε θαμμένος ὁ Μυσταγωγὸς» γράφει, «πού εἶχε γιὰ ἐπάγγελμα τὸ πάθος του...».

«...Τὴν φρονιμάδα, Θεέ μου, πάρεμου, ν'

ἀνοίξουν τὰ μελίγγια,
ν' ἀνοίξουν οἱ καταπαχτές τοῦ νοῦ, νὰ
πάρῃ ἀγέρα ὁ κόσμος,
Ἔ! μωρὲ σεῖς χωριάτες μέρμηγκοι,
σταροκουβαλητάδες,
θὰ ρίξω παπαρούνα κόκκινη, φωτιά νὰ
πιάσῃ ὁ κόσμος.
Κοράσια μὲ τ' ἀγριοπερίστερα τὸ δροσερὸ
σας κόφω,

λεβέντες με τὸ μαυρομάνικο τὸ λάζο στὸ
 Ζωνάρι,
 Ξερὸ δεντρὸ ἴναι ἡ γῆς χωρὶς ἀνθούς, ὅσο
 κι ἂν πολεμᾶτε
 ἐγώ, μωρέ, με τὸ τραγοῦδι μου θὰ τὴν
 ἀνθοβολήσω!
 Μαστόροι, ἀφήστε πιά τὰ σύνεργα, διπλῶ-
 στε τίς ποδιές σας,
 σκολᾶτε ἀπ' τῆς ἀνάγκης τὸ ζυγὸ, κι ἡ
 λευτεριά φωνάζει.
 Κρασί δὲν εἶναι, ἀδέρφια, ἡ λευτεριά μῆτε
 γλυκεῖα γυναῖκα
 μῆτε καὶ θιὸς μέσ στα κελάρια σας μῆτε
 καὶ γιὸς στὴν κούνια
 ἔρμο τραγοῦδι ἴναι ἀκατάδεχτο καὶ σθῆναι
 στὸν ἀγέρα!
 Πιέτε τῆς ἄρνας τὸ γλυκὸ νερὸ νὰ καθα-
 ρίσει ὁ νοῦς σας,
 Ξελημονῆστε τὰ φαρμάκια σας καὶ τ' ἄτι-
 μα σφῆρα,
 τὰ σπλάχνα σας νὰ γίνουν σά μωροῦ, παρ-
 θένα, ἀνέγνοια, ἀφράτα
 ἀνθίστε ἔρριξα μυαλά, νὰ ῥθει τ' ἀηδὸνι
 νὰ λαλήσει!...

Αὐτὸς εἶναι ὁ Καζαντζάκης. Αὐτὸν μᾶς
 γνωρίζει ὁ ποιητὴς τῆς «Γυμνῆς ποίησης» τοῦ
 «Χρονικοῦ μῆς Πολιτείας» καὶ τοῦ «Ἄρτου
 τῶν Ἀγγέλων», Π. Πρεβελάκης, μᾶς γνωρίζει
 τὸν Μεγάλου συμπατριώτη του τοῦ «Ζορμπᾶ»,
 τοῦ «Καπετάν Μιχάλη», μὴ πιότερο μᾶς γνω-
 ρίζει τὸν μεγάλο Κρητικὸ τῆς «Ὀδύσσειας».
 Τὸν μεγάλο ταξιδευτὴ, πού ἡ «Ὀδύσεια» τῆς
 ζωῆς του τέλειωσε στὸ Φράϊμπουργκ στίς 26
 τοῦ Ὀκτώβρη 1957, εἴκοσι χρόνια ἀπὸ τότε.

Γι' αὐτὸν, πού παρ' ὅλη τὴν μεγαλοσύνη
 του, παρ' ὅλο τὸ διεθνιστικὸ ὑπόβαθρο τοῦ
 ἔργου του δὲν ἐγκατέλειψε ποτὴ τὴν Κρητικὴ
 ματιὰ του, ἡ Κρήτη, τὸ νησί του, φύλαξε γι'
 Αὐτὸν φιλόξενα ἕνα κομμάτι τῆς, σ' ἕνα μα-
 γευτικὸ τοπίο λίγα χιλιόμετρα ἔξω ἀπὸ τὸ Ἡ-
 ράκλειο.

Ἀπὸ τὸν ἀπέριττο πέτρινο τάφο του με-
 τὸν μεγάλο Ξύλινο σταυρὸ, οἱ χιλιάδες θαυ-
 μαστές του πού ἔρχονται νὰ τὸν τιμήσουν,
 παίρνουν μαζί τους καὶ τὰ λόγια τῆς ἐπιτύμ-
 νιας ἐπιγραφῆς:

«Δὲν πιστεύω τίποτα
 Δὲν ἐλπίζω τίποτα
 Εἶμαι ἐλεύθερος».

ΣΤΕΛΛΑ ΕΜΜ. ΜΑΡΙΝΑΚΗ

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ

Γ λ υ κ ε ρ ί α ς Π ρ ω τ ο π α π ᾶ -
 Μ π ο υ μ π ο υ λ ῖ δ ο υ, Ἡ Ἀθηναϊκὴ
 Σχολὴ (Γραμματολογικὸ Διάγραμμα), Ἰωάννι-
 να 1976. Β α σ ι λ ε ῖ ο υ Φ ρ. Τ ω -
 μ α δ ᾶ κ η, Γεώργιος Σερούσιος ἢ Σέρ-
 βιος), Ἀθῆναι 1977.

Πραγματοποίηση τοῦ *multum in parvo* ἀ-
 ποτελεῖ τὸ σύντομο ἀλλὰ πυκνὸ καὶ περιεκτι-
 κὸ βιβλίον τῆς καθηγήτριας τοῦ Πανεπιστημίου
 Ἰωαννίνων Γλυκερίας Πρωτοπαπᾶ - Μπουμπου-
 λίδου. Ἡ ἔκταξη τοῦ βιβλίου (σελίδες 72)
 καὶ ἡ δομὴ του, πού δικαιολογοῦν ἀπόλυτα τὸ
 χαρακτηρισμὸ τοῦ ὑπότιτλου: «Γραμματολογι-
 κὸ Διάγραμμα», ὑπηρετοῦν στὸν ὕψιστο βαθμὸ
 τὸ στόχο του, πού ἡ συγγραφεὺς ἐκθέτει στὸν
 Πρόλογο: τὴν ἐξυπηρέτηση διδακτικῶν ἀναγ-
 κῶν (κυρίως γιὰ τοὺς σπουδαστές τῶν φιλο-
 σοφικῶν σχολῶν) καὶ τὴ διαμόρφωση ἀκριβέ-
 στερης εἰκόνας γιὰ τὸ πνευματικὸ κλίμα τῆς
 ἐποχῆς πού καλύπτει (1830—1880 περίπου).

Στὸ πρῶτο κεφάλαιο ἐπισημαίνεται μὲ
 τεκμήρια ἡ ἐπαφὴ τοῦ προεπαναστατικοῦ ἑλ-
 ληνισμοῦ μὲ τοὺς προρομαντικούς ποιητές καὶ
 πεζογράφους τῆς Εὐρώπης, πού διαμόρφωσαν
 τὰ βασικὰ γνωρίσματα τοῦ ἑλληνικοῦ ρομαντι-
 σμοῦ. Κατόπι, ἀφοῦ προσδιοριστοῦν τὰ ὅρια
 καὶ τὰ γενικὰ γνωρίσματα τοῦ ρομαντισμοῦ, ὅ-
 πως αὐτὸς ἐκδηλώθηκε στὸν ἑλληνικὸ χῶρο,
 ἡ συγγραφεὺς προχωρεῖ στὴν ἐξέταση τῶν εἰ-
 δῶν πού καλλιέργησε ὁ ἑλληνικὸς ρομαντισμὸς
 τῆς Ἀθηναϊκῆς Σχολῆς: (Ποίηση, Θέατρο καὶ
 Πεζογραφία).

Στὸ κεφάλαιο γιὰ τὴν ποίηση καθορίζον-
 ται οἱ δύο ποιητικὲς περίοδοι τῆς Ἀθηναϊκῆς
 Σχολῆς, τὰ καθοριστικὰ στοιχεῖα τους, καὶ
 ἐκτίθενται τὰ γνωρίσματα - μορφολογικά καὶ περιε-
 χομένου - τῆς ποιητικῆς δημιουργίας, οἱ πη-
 γές καὶ τὰ πρότυπα τους. Ἀκολουθεῖ μιά σύν-
 τομη καὶ οὐσιαστικὴ παρουσίαση δυὸ - τριῶν
 δεκάδων ποιητῶν, ἐνῶ ἡ συνοδεύουσα τὸν κά-
 θε ποιητὴ σχετικὴ ἐργογραφία καὶ βιβλιογρα-
 φία ἀνοίγει τὸν ὁρίζοντα εὐρύτερης μελέτης
 τους. Τὸ κείμενο συνοδεύει εἰκονογράφηση
 (πορτραῖτα καὶ ὑπογραφές τῶν ποιητῶν, φω-
 τογραφίες σελίδων ἢ τίτλων περιοδικῶν κλπ.),
 πού, κατὰ τὴ συγγραφεῖα «βοηθεῖ στὴ συναι-
 σθηματικὴ προσέγγιση τῆς ἐποχῆς».

Μὲ τὸν ἴδιο τρόπο παρουσιάζονται τὸ
 Θέατρο καὶ ἡ Πεζογραφία (διήγημα, μυθιστό-
 ρημα, κριτικὴ): καθορίζονται τὰ εἶδη, παρα-
 τίθενται οἱ ἐκπρόσωποι καὶ τὸ ἔργο τους καὶ
 γίνεται ἀναφορὰ στὴν ἐξέλεξη τοῦ κάθε εἴ-
 δους.

Ἰδιαιτέρα σημαντικὴ εἶναι ἡ ἐπιλογικὴ
 ἔκθεση τῆς πορείας πρὸς τὴν παρακμὴ τῆς
 Ἀθηναϊκῆς Σχολῆς, μέσα ἀπὸ τὴν ἐπανεκτί-
 μηση τῶν πνευματικῶν ἀξιῶν πού ἔφερε ἡ ἀ-
 νάπτυξη τῆς κριτικῆς — παράλληλα πρὸς τοὺς
 ἄλλους παράγοντες πού συνέβαλαν στὴν πτώ-
 ση τῆς. Τὸ βιβλίον συμπληρώνεται μὲ Πίνακα
 κυρίων ὀνομάτων.

Ἡ ἀρετὴ τοῦ βιβλίου ἐγκείται στὴν ἐπι-
 τυχία τοῦ στόχου του: Καθὼς δίνει, στὸ βα-
 σικὸ κείμενο, μόνον τὰ ἀπαραίτητα στοιχεῖα
 γιὰ τὴ διαμόρφωση μιᾶς βασικῆς εἰκόνας τῆς
 ἐποχῆς, ἀποτελεῖ τὸ κατάλληλο ὄργανο βαή-
 θειας τῆς μνήμης στὴ διατήρηση τῶν βασικῶν
 γραμμῶν καὶ τῶν βασικῶν ὀνομάτων τῆς πε-
 ριόδου. Ἡ ἀπλότητα, ἡ σαφήνεια, ἡ συνοπτι-

κόπηση και η τάξη, καθώς και η επιγραμματικότητα στις κριτικές διατυπώσεις της συγγραφής — ώστε οι χαρακτηρισμοί της να εντυπώνονται άμεσα — κάμνουν το βιβλίο εύμημονετο για τον σπουδαστή ή τον μελετητή που για πρώτη (ή πολλοστή) φορά έρχεται σε επαφή με την τόσο πολυσχιδή αυτή περίοδο της νεοελληνικής γραμματείας. Επιπλέον η ακρίβεια των παραπομπών (στις συγκεκριμένες σελίδες των έργων) αποτελεί σαφή οδηγό και εξοικονομεί πολύτιμο χρόνο στον σπουδαστή που δεν πελαγοδρομεί στη σχετική βιβλιογραφία. Έτσι μπορεί άνετα από το «διάγραμμα» να αναχθεί στην βαθύτερη και πλατύτερη ενημέρωση και γνώση. Και τούτο είναι αποτέλεσμα της ασφαλούς γνώσης της ίδιας της συγγραφής αλλά και του πολλού μόχθου που διαφαίνεται πίσω από το έργο, και που οδηγεί σε ξεκαθαρίσματα για λογαριασμό των νέων μελετητών.

Με το έργο της αυτό η Γλυκερία Πρωτοπαπά - Μπουμπουλίδου πέτυχε δυο πράγματα: Έκανε μια καινούργια επιτυχημένη κωδικοποίηση μιας ριζικής για τη νεώτερη λογοτεχνία μας εποχής, και μαζί πρόσφερε ένα χρησιμότερο βοήθημα στους δικούς της και τους άλλους πανεπιστημιακούς σπουδαστές, αλλά και στους δασκάλους και τους μαθητές της Μέσης Παιδείας.

Ο Γεώργιος Σερούις (ή Σέρβιος: (1783—1849) που αποτελεί το αντικείμενο της εργασίας αυτής (σελίδες 245) του Βασ. Φρ. Τωμαδάκη, επιμελητή του Σπουδαστηρίου Βυζαντινής - Νεοελληνικής Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών, είναι ένας από τους αξιολογότερους λογίους και δασκάλους του Γένους στα τελευταία προεπαναστικά και τα πρώτα μετεπαναστατικά χρόνια του Νέου Έλληνισμού. Με δραστηριότητα συγγραφική, διδακτική και πολιτική, κινήθηκε σε πλείστα μέρη του υπόδουλου (έντός και εκτός της Ελλάδος) Έλληνισμού και αργότερα των ελεύθερων περιοχών του.

Εκτός από τη ζωή και τη δράση του Σερούις, που ο συγγραφέας δίνει με τεκμηριωμένα στοιχεία (που συχνά ελέγχουν παλαιότερες πληροφορίες), με πλούσιο βιβλιογραφικό υπόβαθρο και με φιλολογική εύσυνειδησία και σύστημα, το βιβλίο περιέχει πολλά κείμενα του μελετώμενου (άνεκδοτοι στίχοι και επιστολές), πρὸ πάντων όμως τη μετάφραση από τον Σερούις της τραγωδίας του Βολταίρου «Ο Θάνατος του Καίσαρος». Εκτός από τη γραμματολογική σημασία της, εκείνο που της δίνει μεγαλύτερο βάρος είναι ότι η μετάφραση αυτή υπήρξε το πρώτο ελληνικό θεατρικό έργο που παρουσιάστηκε στο Θέατρο της «Έρυθρας Κρήνης» του Βουκουρεστίου στα 1819. Έτσι η μέχρι σήμερα ά-

νεκδοτη αυτή μετάφραση παρουσιάζει ιδιαίτερη σημασία και από την πλευρά της Ιστορίας του Νεοελληνικού Θεάτρου.

Γ. ΧΑΤΖΗΚΩΣΤΗΣ

Γ. Β α λ έ τ α: Της Ρωμισούνης (δοκίμια), Αθήνα, 1976.

Ο Γεώργιος Βαλέτας αναστύλωσε (όπως συνηθίζει να χαρακτηρίζει τη δουλειά του) σειρά ολόκληρη έργων νεοελλήνων λογοτεχνών, δίνοντας δείγμα πραγματικής φιλολογίας της νεοελληνικής λογοτεχνίας. Δεν υιοθέτησε ένα τύπο δοκιμίου που καμώνεται τη φιλολογική μελέτη. Με την κριτική αντιμετώπιση των έργων, το σχολιασμό τους, τις διορθωτικές ανθολογήσεις του κλπ μας δίνει την ευκαρία να κοιτάξουμε το έργο και το δημιουργό απ' όλες τις πλευρές, μέσα σε κλίμα αγάπης και συχνά ένθουςιασμού.

Το νέο βιβλίο του Γ. Βαλέτα με τον τίτλο «Της Ρωμισούνης» δεν είναι αναστυλωτική εργασία, ούτε κριτικός πρόλογος, που συναντάς στις αναστυλώσεις του. Άλλα ένα άναμικτο είδος άρθρου, δοκιμίου και... καλόπιστης πολεμικής, ιδίως κατά του λογιωτατισμού όχι μόνο στη γλωσσική εκδήλωσή του. Κατά βάθος ο Βαλέτας, χωρίς να υπακούει σε δεσμευτικά άριστερά δόγματα, στηρίζει αρκετές απόψεις του πάνω σε μια ιδεολογικής ύψης αγάπη του προς το λαό, τον λαϊκό λαό (αν μπορεί να πω) και το λαϊκό πολιτισμό είναι Ρωμίοι, με τα καλά και τα κακά του, στις σκέψεις και στα ξεσπάσματά του. Δεν φτιάχνει εύφάνταστες θεωρίες για να στηρίξει την άποψή του, και δεν παίρνει ξένα φιλοσοφικά και πολιτικά δόγματα για να μάς εντυπωσιάσει με σπουδαιοφάνειες. Μιλά σταράτα, άφοβα, συχνά νευρικά. Μπορείς άνετα να παρακολουθήσεις τη σκέψη του και να συλλαμβάνεις το στόχο του. Κι' όταν ακόμα πλατιάζει, γιατί τον παρασέρνει ο ένθουςιασμός ή ο... θυμός του, δεν ξεφεύγει από το θέμα του, αλλά, αντίθετα, έρχεται και το εμπλουτίζει; έστω κι' αν θυσιάζεται κάπως η πυκνότητα.

Άλλα ως σχολιάσουμε σύντομα τα διάφορα κεφάλαια του βιβλίου «Της Ρωμισούνης». Η «Ανάσταση της Ρωμισούνης» είναι ένα κείμενο που κοιτάζει ν' αποδείξει πως ο Νεοέλληνας, ο Ρωμίοις, αποτελεί μια καινούργια οντότητα, έχει τις ρίζες του βαθιά μες τον αρχαίο ελληνικό κόσμο και μέσα στο βυζάντιο, αλλά δεν είναι ...αρχαίος Έλληνας. Τα δικά του χαρακτηριστικά έχουν διαπλασθή κυρίως μέσα στα δύσκολα χρόνια της τουρκοκρατίας. Οί άναφορές στους ύποσηρικές της όρθης αυτής θέσης και στους άρνητες ή πολεμικούς της είναι άρκετες και κατέχουν μεγάλο μέρος στο κείμενο αυτό. Με παραξενεύει όμως κάτι: διαρκώς γίνεται άναφορά στο σχετικό ποίημα του Ρίτσου, που είναι βέβαια λυρικό, κι' έχει διαδοθή πλατιά γιατί το μελοποίησε ο Θεοδώρακης, και λημονιέται όλοτελα ένα

ἀπὸ τὰ νεοελληνικά ἀριστουργήματα «Ἡ 9η Ἰουλίου 1821» τοῦ Βασίλη Μιχαηλίδη:

Ἡ Ρωμιοσύνη ἐν φυλῇ συνόττιαιρη τοῦ
κόσμου.

Ἡ Ρωμιοσύνη ἐν νά χαθῆ ὄντας ὁ κόσμος
λείψη.

Ἡ ἀπορία μου εἶναι δίκαιη, γιατί ὁ Βαλέτας ξεχωριστὰ ἀγαπᾷ καὶ προβάλλει μὲ ζήλο τὴν κυπριακὴ λογοτεχνία ἀπὸ τὰ μεσαιωνικά τῆς χρονικά ὡς τὰ σημερινά, ἔστω καὶ φτωχὰ, δημιουργήματά τῆς.

Μὲ τὸ κείμενο ὁ «Καβάφης Ραψωδὸς τῆς Ρωμιοσύνης» ὁ Βαλέτας ἐπεκτείνει τὸν ὄρο Ρωμιοσύνη πέρα στὰ χρόνια τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου καὶ ὕστερα, τότε πού ἄρχισε νὰ γεννιέται ἡ κοινὴ ἐλληνικὴ. Μὲ τὴν ἐπέκταση, αὕτῃ ἡ Ρωμιοσύνη παίρνει μὴ μιὰ νέα μορφή, δὲν περιορίζεται στὰ χρόνια τῆς τουρκοκρατίας ὁ χρόνος τῆς διαφόρφωσης τῆς ἢ ἔστω καὶ στὰ βυζαντινὰ μέσα σὲ κείνη τὴν πανοπερμία τῶν λαῶν πού ζούσανε στὸ Βυζάντιο. Ταυτόχρονα τὸ κείμενο αὐτὸ εἶναι μιὰ ἀναστύλωση τοῦ ὀνόματος τοῦ Καβάφη στὸ μέρος πού σχετίζεται μὲ τὸ γλωσσικό. Ἀλλὰ καὶ τὰ δυὸ ἐπόμενα γιὰ τὸν Καβάφη κείμενα ἀποτελοῦν στὴν πραγματικότητα κείμενα ἀνασκευαστικά κάποιων λανθασμένων ἀπόψεων διαφόρων πού ἀσχολήθηκαν μὲ τὸ πρόβλημα Καβάφης. Ὁ Βαλέτας κατορθώνει τὶς ἀνασκευές αὐτές ὄχι μὲ τὸ βλοσυρὸ μάτι τοῦ ἐρευνητῆ ἀλλὰ μ' ἓνα παλμὸ τοῦ ἐνθουσιώδους συζητητῆ σὲ μιὰ συντροφιά, ἐπιστρατεύοντας συνεχῶς καὶ γνώμες ἄλλων.

Στὸ δοκίμιο «Λεβεντιά καὶ παλληκαριά», μὲ τὶς ἀναφορὲς στὸ δημοτικὸ τραγούδι καὶ σὲ ἄλλα, γίνεται προσπάθεια συσχετισμοῦ τῶν λέξεων αὐτῶν μὲ τὸν ὄρο Ρωμιοσύνη.

Ἡ «Πρώτη ἀνοιξη στὴν καρδιά τοῦ λογιωτατισμοῦ» στηρίζεται πάνω σὲ μανιφέστο τοῦ Λομβάρδου καὶ γενικά στὴ δράση τοῦ ριζοσπαστισμοῦ ἐναντίον τοῦ ἐθνοκτόνου λογιωτατισμοῦ, ὁ ὁποῖος δὲν ἦταν μόνον πνευματικὴ σκληραβία ἀλλὰ καὶ κοινωνικὴ. Τὸ θέμα ἀναπτύσσεται μὲ τὸ γνωστὸ νεῦρο τοῦ Βαλέτα καὶ περιλαμβάνει καὶ ἓνα μεγάλο μέρος τῶν μανιφέστων (ἀπὸ τὴ συνήθεια τῶν ἀναστύλωσεων). Τὸ ριζοσπαστικὸ κίνημα, τὸ διώξιμο τοῦ Ὁθωνα, ἡ ἐπανάσταση τῆς Γ' Σεπτεμβρίου, ὅλη αὕτῃ τὴν περίοδο ὁ Βαλέτας τὴν ξεχωρίζει στὴ γραμματολογία του ὡς Ἑλληνικὴ Ἀνοιξη καὶ ἀραδιάζει τοὺς ὑποστηρικτικούς λόγους.

Ἡ «Διαλογία» εἶναι δοκίμιο πού ξεκινᾷ ἀπὸ ἓνα δημοτικὸ δίστιχο στὸ ὁποῖο σημαντικὸ βάρος κρατᾷ ἡ λέξη «διαλογία». Μὲ τὴν ψυχολογικὴ καὶ αἰσθητικὴν ἑρμηνεία τῆς λέξης καὶ τὴ συσχέτισή τῆς μὲ τοὺς ἐπιστημονικούς ὄρους, πού χρησιμοποιοῖ ἡ ψυχολογία στὴν ἐξήγηση καλλιτεχνικῶν γεγονότων, ὁ Βαλέτας οἰκοδομεῖ ἓνα θαυμάσιο σὲ πολλὰ μέρη δοκίμιο, γεμῆτο ἀναφορῆς.

Τὰ δοκίμια «Τὸ μεράκι» καὶ «Τὸ κέφι στὴ

ζωή μας», πού εἶναι δυὸ ξεδέρφια θέματα ἐξετάζονται μὲ βάση τὶς παραπομπές σὲ πολλὰ νεοελληνικά κείμενα. Ἐχῶ τὴν ὑποψία πὼς τὰ δυὸ αὐτὰ κείμενα βγαίνουν πολὺ μέσα ἀπὸ τὴν προσωπικὴ ζωὴ τοῦ Βαλέτα, παρόλο πού δὲν μᾶς τὸ μολογᾷ ἀπευθείας.

Τὰ δυὸ δοκίμια — αὐτὰ εἶναι πολὺ μέσα στὸν ὄρο δοκίμιο — «Ἡ μοναξιά τοῦ τεχνίτη» καὶ «Ἡ ὀμορφιά τῆς ἰδέας» ἀνήκουν στὸν αἰσθητικὸ κύκλο, ἀλλὰ οἱ ἀπόψεις πού ὑποστηρίζουν εἶναι γνωστὲς σὲ ὅλους.

Χαριτωμένο εἶναι τὸ κείμενο «Ἐπιστολάρια», παρόλο πού εἶναι κατατοπιστικὸ μελέτημα, χωρὶς νὰ τοῦ λείπη καὶ ἡ διάθεση.

Ἡ ἀλήθεια εἶναι πὼς ὅταν διαβάξῃς αὐτὰ τὰ κείμενα τοῦ Βαλέτα, περισσότερο ξεχωρίζεις τὸν ἄνθρωπο Βαλέτα μὲ ὅλη ἐκείνη τὴν νευρώδη διάθεση, παρὰ τὸν λεπτολόγο ἀναστυλιωτῆ. Δὲν ὑπάρχει σ' αὐτὰ ἡ αὐστηρὴ φιλολογικὴ γραμμὴ, ἀλλὰ μιὰ πιὸ ἐλεύθερη νότα ὡστὺς νὰ τὰ καθίστᾷ ἀνάγνωσμα γιὰ τὸ κάθε μάτι καὶ ὄχι γιὰ τὸν εἰδικό.

ΚΥΠΡΟΣ ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ

Ἄ π. Ζορμπᾶ: Λαμπρά παλληκαριά
Ἀθήνα, 1976.

Χαρακτηριστικὰ τῶν διηγημάτων τοῦ Ἄπ. Ζορμπᾶ, πού περιλαμβάνονται στὴ συλλογὴ του «Λαμπρά παλληκαριά», εἶναι ἡ μεγάλῃ συντομία, ἡ κλασσικὴ δομὴ τῆς παραδοσιακῆς γραφῆς μὲ τὸ ἀπρόοπτο τέλος, τὴν κορύφωση, ἡ τοποθέτηση τῶν ἐπεισοδίων κατὰ τίς μεγάλες μέρας μας γιὰ νὰ τονισθῇ τὸ μέγεθος μὲ τὴν ἀντίθεση καὶ ἡ ἀποφυγὴ ψυχογραφίας τῶν χαρακτήρων, ἔτσι πού νὰ μὲν τὸ βλέμμα πάνω στὸ ἐπεισόδιο αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ, κί ὁ τύπος νὰ διαφαίνεται ἀπὸ τὴ συμμετοχὴ του στὸ συμβᾶν. Φανερὰ σκοπὸς τοῦ συγγραφέα εἶναι ἡ ἐξαρση τῆς παλληκαριάς, πού ἔχει ὁ κοινὸς Ἕλληνας στίς δύοκο ἐς ἐθνικὲς στιγμές ἢ στίς ἀπλὲς ἀλλὰ ἐλληνικὲς κατὰ παράδοση ὥρες, ἰδίως στὴν ὑπαιθρο (καὶ στὴν περίπτωση ἐδῶ στὴν περιοχή Λαμίας). Στὴν πραγματικότητα τὰ διηγήματα τοῦ Ζορμπᾶ εἶναι στιγμιότυπα, χωρὶς πολυλογίες καὶ πλαγιόδρομους ἀλλὰ μὲ φρόνημα.

Τὰ τριάντα διηγήματα τῆς συλλογῆς (πρόζες τίς λέει ὁ συγγραφέας) διαιροῦνται σὲ τέσσερις ἐνότητες. Στὴν πρώτη ἐνότητα ὁ Ζορμπᾶς συμπυκνώνει σὲ λίγα κομμάτια τὸ ὑψηλὸ φρόνημα κάποιων ἀνεπανάληπτων ἡμερῶν μας πάνω στὰ Βορειοηπειρωτικὰ Βουνὰ. Ἡ προσωπικὴ του ἔμπειρία δὲν τὸν ἀφήνει νὰ ὠραιολογῇ ἄσκοπα, ἀλλὰ ταυτόχρονα δὲν τοῦ ἐπιτρέπει τὴ δημοσιογραφικὴ στεγνότητα τῆς ἀπλῆς ἐνημέρωσης. Ἡ προβολὴ τῆς παλληκαριάς προεξάρχει στὴ διήγηση, συχνὰ μὲ παρομοιώσεις ἀπὸ τ' ἀρχαία μας χρόνια καὶ τὸ '21. Αὕτῃ ἡ παλληκαριά συνεχῶς δένεται μὲ τὸ δράμα, τὸ θάνατο. Ἡ δεῦτερη ἐνότητα ἀρχίζει μὲ τὸν πρῶτο ἀντάρτη καὶ τὴν πρώτη εἰκόνα διαπόμπευσης τῆς γερμανικῆς σκληρότητας. Στὴν ἐνότητα αὕτῃ τὰ στιγμιότυπα ἔ-

χουν περισσότερη ανάταση, και όχι εκείνο το σφιξιμο, που σου προξενει ή πρώτη ένότητα. Η αντίσταση έχει όπωσδήποτε περισσότερο των ανθρώπων χαρακτήρα και μεγαλύτερο φάσμα αισθημάτων παρά το δράμα στο πολεμικό μέτωπο όπου κυριαρχεί μοναδικά ο θάνατος. Η ένότητα αυτή τελειώνει με το φευγιό των Γερμανών από την Ελλάδα. Η τρίτη ένότητα, ή ένότητα της Κύπρου, περιλαμβάνει πρώτα το μύθο της Ρήγαινας στο Βουφαβέντο για ν' ακολουθήσουν επεισόδια πριν από τον Απελευθερωτικό Αγώνα 1955—1959 κάποια κατά τη διάρκειά του (από το σημείο αυτό άκουστά τάχει ο συγγραφέας) για νά κλείση μ' ένα άρθρο (και όχι αφήγημα) για την προδομένη Κύπρο του 1974. Ακολουθεί την ένότητα της Κύπρου ή ένότητα των ρουμελιώτικων. Ο συγγραφέας κατάγεται από τη Ρούμμελη. Αυτό φαίνεται και από τις δυο πρώτες ένότητες στις όποιες τα πρόσωπα και στη δεύτερη πρόσωπα και συμβάντα ανήκουν στο ρουμελιώτικο χώρο. Ο συγγραφέας αρχίζει την ένότητα αυτή με το μύθο της Λαμίας. Ακολουθεί ένα συντρόφεμα του Λεωνίδα με το Διάκο στις Θερμοπύλες μέσα στ' όνειρο ενός τρέλινκα. Στο «Απροσκύνητοι» δίνονται σταθμοί από το γενεολογικό δέντρο του συγγραφέα. Αλλά το διήγημα «Βράχος» τόσο στην ένότητα αυτή όσο και στη συλλογή ξεχωρίζει με την έκτασή του σαν κείμενο και σαν χρονικό διάστημα δράσης.

Τα λίγα ποιήματα που αποτελούν ένα δεύτερο μέρος στο βιβλίο ενδιαφέρουν γιατί δείχνουν τις απόψεις του συγγραφέα, μερικά είναι και μελοποιημένα, αλλά δεν έχουν τη βαρύτητα των διηγημάτων του.

ΚΥΠΡΟΣ ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ

ΓΕΝΙΚΑ

Στη «Στερεά Ελλάδα» (Οκτ. 1977) ο Άπ. Ζορπας στο «Αφιέρωμα στο 1940—41», δημοσιεύει δυό άποσπάσματα από ποιήματα του Κ. Χρυσάνθη και Ά. Περνάρη, όπως και μιá φωτογραφία από δικό του θεατρογράφημα που ανεβάστηκε πριν καιρό στην

Κύπρο. — Στη «Μακεδονική Ζωή» (άρ. 137) δημοσιεύονται κρίσεις για τα βιβλία του Χρ. Παπαχρυσοστόμου «Αρχαία Αγωνιστών» και «Οδηγός του Μουσείου Έθνικου Αγώνος». — Στην «Καθημερινή» (17.11.77) δημοσιεύτηκε κριτική για το μυθιστόρημα «Ένοχος» της Μαίρης Π. Σταύρου από τον Άλ. Κοτζιά. — Ο Fabrizio Frigerio δημοσιεύσε στο περιοδικό «La Nuova Italia» (τρίτο του 77) για την Ασίου της Κύπρου. — Στη «Νέα Σκέψη» (άρ. 176/7) ο Δημ. Γιάκος δημοσιεύει το κείμενο «Η ψυχή και το πνεύμα της Κύπρου», που πραγματικά κατατοπίζει πάνω στη αγωνιστική πορεία του καθ' όλα και από τα αρχαία χρόνια Έλληνικού λαού της Κύπρου.

ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

Μακεδονική Ζωή (Θεσσαλονίκη) άρ. 137 — Νέα Σκέψη (Άθήνα) άρ. 176/7.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ

Στάθη Πρωταίου: Ο Έφιάλτης, Άθήνα, 1976.

Στάθη Πρωταίου: Κατάθεση θαυμασμού για τον Παπαδιαμάντη και τον Θεοτόκη, Άθήνα, 1976.

Μυροφόρας Χριστοδούλου: Ζωή χωρίς ειρήνη, Λευκωσία, 1977.

Όμηρου Σάνος: Ίσημερινός, Άθήνα, 1977.

Δημ. Γιάκου: Ίστορία της Έλληνικης Παιδικής Λογοτεχνίας, Άθήνα, 1977.

Έταιρεία Θεατρικών Συγγραφέων Κύπρου: Θεατρικό Πανόραμα, Κύπρος, 1977.

Νίκος Μούλιας: Συλλογή "Άνεμος '74, Γιάννινα, 1977.

Γιώργη Μελική: Άρραβώνας στο Ρουμπλούκι, Θεσσαλονίκη, 1977.

Κούλης Άλέπης: Άρχαία Έλληνικά Έπιγράμματα, Άθήνα, 1977.

Σύρου Κοκκίνης: Βιογραφίες συγγραφέων, Άθήνα, 1977.

χουνε κάτι ψυχροί συλλογισμοί τῆς ἔρευνας μπροστά στο ποιητικό δράμα; Μιά ἐπιγραφή στήν ἀσπρη πλάκα τοῦ δαπέδου, γραμμένη — λένε — κατά παραγγελία τοῦ ἴδιου τοῦ ποιητῆ, καταριέται ὅποιον ἱεροσυλήσει ξεσκεπάζοντας τή σκόνη ἀπό τὸ γήινο σῶμα του:

Φίλε καλέ, γιά τοῦ Χριστοῦ τῆ χάρη ἀπόφυγε
νά σκάψεις τήν πού κλείεται ἐδῶ κάτω σκόνη.
Εὐλογημένος νάσαι, ὦ ἄνθρωπε, ἂν ἀφήσης τὰ λιθάρια αὐτά,
καταραμένος ὅποιος φέρει ἄλλοῦ τὰ ὄσα μου.

Φεύγοντας ἀπό τὸ μέρος τοῦτο μέ τὸ μισόφωτο πού μπαίνει ἀπ' τὰ χρωματιστά παράθυρα δὲν παίρνεις μαζί σου τὴ μνήμη τοῦ παράξενου πλήκτρου στήν εἴσοδο, μήτε τῆς κολυμβήθρας, ἢ τῆς πολὺ παλιᾶς Βίδλου. Οἱ τάφοι ἔξω λαμποκοποῦν μέσ τὸ πράσινο καὶ τῆ φωτεινῆ δόξα τῆς μέρας. Τὰ πανύψηλα δέντρα δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ ἔχουν μᾶλλον εἰδωλλιακὴ διάθεση, κυριακάτικη θάλαγα. Μένει ὅμως ἡ γεύση ἀπὸ τὴ λιτὴ εὐχὴ τοῦ ποιητῆ νὰ μὴ ταραχτῆ ἢ τέφρα του μέσα στήν ἀγκάλη τῆς ἀγγλικῆς γῆς. Ἴσως τούτῃ ἡ χαραγμένη κατάρτα νὰ ἐμποδίζῃ ἀπὸ πρόληψη πολλοὺς καὶ νὰ μὴν τολμοῦν νὰ ἐρευνησοῦν ἂν ὑπάρχουν μυστικὰ κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιτάφια τούτῃ πλάκα. Θυμάμαι πόση ἀντίσταση ἔφερε ὁ ἱερέας τῆς ἐκκλησίας αὐτῆς πρὶν λίγα χρόνια ὅταν μαθεύτηκε πὼς θὰ ζητηθῆ ἐπίσημη ἄδεια ν' ἀνοιχτῆ ὁ τάφος τοῦ Σαίξπηρ. Ὁ ἱερέας αὐτὸς — ἴσως μέ τὸ δίκαιό του κρίνοντας συναισθηματικῶς — ξεσήκωσε θέλλα διαμαρτυρίας κι' ἀπειλήσε σοδάρα. Καὶ δὲν δράδυνε ἡ ἔνθερμη ὑποστήριξη στήν ἀντίστασή του, πράγμα πού ματαίωσε τὸ ἀνοιγμα τοῦ τάφου.

Συνδέονται μέ τὸν ποιητῆ κι' ἄλλα κτίρια τοῦ Στράτφορντ-ὄν-Ἔϊδον. Τὸ σχολεῖο του, τὸ σπίτι τῆς Μαίρης Ἄρντεν, τῆς μάνας τοῦ ποιητῆ, τὸ Χώλες Κρόφτ, ὅπου κάηκε τὸ νεκρὸ σῶμα του.

Μὰ ἡ προσφορά τοῦ παρόντος στο μεγάλο δραματικὸ πνεῦμα εἶναι τὸ Ἄναμνηστικὸ Θέατρο τοῦ Σαίξπηρ, κτισμένο ἀπὸ κόκκινο τοῦβλο στήν ὄχτη τοῦ ποταμοῦ Ἔϊδον. Ἐκεῖ τὰ δῆματά μας καταλήξανε πιά. Στὸ στραφετέρω νερὸ δυὸ κύκνοι κατάλευκοι κομμαρώνανε τὴ δόξα τῆς ἀνοιξιάτικης ὥρας σχίζοντας τὰ πράσινα καὶ κόκκινα εἰδωλα τῶν καθρεφτισμῶν. Τὸ θέατρο κτίστηκε μέ δωρεές καὶ συνδρομὲς ἐραστῶν τῆς δραματικῆς τέχνης σὲ παγκόσμια κλίμακα. Ποιὰ γνήσια τιμὴ μπορεῖ νὰ γίνῃ σ' ἓνα δραματοῦργὸ ἄλλῃ ἀπὸ ἓνα θέατρο ὅπου θὰ ἐρμηνεύωνται τὰ ἔργα του καλὰ μελετημένα, κάθε φορὰ ξαναζωντανεμένα ἀπὸ εἰδικευμένους ἑργάτες τῆς σκηνης; Ὁ ἔπαινος εἶναι πάντοτε μάταιος λόγος, κι' ὅταν ἀκόμα κολακεύει τὸ αὐτὶ καὶ τὴν καρδιά. Ἰκανοποίηση δίνεις τὸν δημιουργὸ μόνάχα ὅταν συμμετέχῃς μαζί του σὲ ὅ,τι ἐκεῖνος ἔζησε πλάθοντας τὸ ἔργο του, εἴτε τοῦτο ἦτανε δράμα ἢ ἦτανε κωμωδία, στίχος ἢ πεζὸ, χρῶμα ἢ μάρμαρο ἢ μελωδία καὶ ἠχοχρῶματα. Στὸ Ἄναμνηστικὸ Θέατρο τοῦ Σαίξπηρ μπροστά σὲ λάτρες τῆς δραματικῆς τέχνης, πού πολλοὶ προέρχονται ἀπὸ τὰ πέρατα τοῦ κόσμου, ζωντανεῖ κάθε χρόνον ὁ ποιητῆς.

Περιπλανηθήκαμε στοὺς ὄχτους τοῦ Ἔϊδον, στοὺς ἡσυχους δρόμους, πού ἀποπνέουν πραότητα, ἀναπλάσαμε τ' ὅ,τι εὐτυχίσαμε νὰ χαροῦμε ἀπ' τὸ σαιξπηρικὸ ἔργο. Ὁ ἴσκιος τοῦ μεγάλου ποιητῆ μᾶς συνόδευε παντοῦ. Στὸ στήθος μου ἔσφιγγα τὸ κόκκινο γεράνι. Σ' αὐτὸ παραδέχτηκα πὼς δρισκεται συμπυκνωμένη ἡ ἀνοιξιάτικη δόξα τοῦ Στράτφορντ-ὄν-Ἔϊδον. Τὸ πῆρα ἀπὸ τὸ γενέθλιο σπίτι τοῦ Σαίξπηρ — δὲν μπορῶ νὰ πῶ κλεφτάτα, ἀλλὰ μέ κάποιο ἀσαφές δικαίωμα πού νοιώθει ὁ προσκυνητῆς. Ἡ μέρα περνᾶ ὁ κάθε χτύπος λιγοστεύει. Μένει ὅμως τὸ ἄρωμα τῆς ἀνάμνησης. Ἄναχωρῶντας γιά τὸ Λονδίνο κι' ὕστερα στήν καθημερινὴ ζωὴ, λυπᾶσαι γιά ὅ,τι ἀφήνεις πίσω σου τὸν ἐνδοξο χῶρο, στὴ γλυκειὰ χώρα τοῦ Σαίξπηρ. Εὐχαριστεῖς ὅμως τὸ Θεὸ πού ἀξιώθηκες μιὰ τέτοια ἐπίσκεψη. Ἡ μνήμη θὰ θαράινῃ στὴ ζωὴ σου.

ΣΤΟ ΡΕΝΤΙΓΚ ΜΕ ΤΟΝ ΟΥΑΪΛΝΤ
ΚΑΙ ΣΤΟ ΟΕΦΟΡΝΤ ΜΕ ΤΟΝ ΣΕΛΛΕΥ.

Κάποτε είχα διαβάσει ένα συντομώτατο διήγημα του Όσκαρ Ουάιλντ μεταφρασμένο στις στήλες της «Εστίας». Ένας κομψός κύριος, με άνθος στην κομμοδωχία του, μπαίνει στο εστιατόριο λαχανιασμένος, ταραγμένος, πέφτει πραγματικά σε μια καρέκλα και ζητάει γρήγορα ένα ποτήρι νερό. Τα γκαρσόνια κατά ιεραρχική σειρά τσακίζονται για να φέρουν το ποτήρι με το νερό. Βλέπετε ο άνθρωπος θά ξεψυχούσε από το κακό του, προφανώς από άδασταγη καλοκαιρινή δίψα. Αλλά όταν φέρανε το πεντακάθαρο ποτήρι με το δροσιτικό νερό, ο κομψός κύριος με επίσημη κίνηση θάβζει το άνθος από την κομμοδωχία του και το τοποθετεί μέσα στο ποτήρι δείχνοντας την ανακούφισή του. Με το αυτό φαίνεται ολοκάθαρα ή ωραιοπάθεια του άμαρτωλού αυτού ποιητή, που ανατάραξε με τα σκάνδαλά του την πουριτανική τότε αγγλική κοινωνία. Αλλά και στην Ελλάδα ή ωραιοπάθειά του είχε μεγάλο αντίκτυπο στους κύκλους των διανοουμένων. Ειδικότερα ο Ναπολ. Λαπαθιώτης και μια ομάδα συγχρόνων του ποιητών δεχτήκανε το ποιητικό — δεν με ενδιαφέρει το ήθικό — μήνυμα του Ίρλανδού αυτού ποιητή και δραματικού συγγραφέα με τον πνευματώδη και παραδοξολόγο διάλογο. Αυό όμως διβλία ξεχωριστά κυκλοφορούσαν μαρτυρώντας την τέχνη του ποιητή το “De Profundis” και ή «Μπαλάντα της φυλακίης του Ρέντιγκ». Το πρώτο γράφτηκε μες τίς φυλακίης του Ρέντιγκ, όπου κλείστηκε για δυό χρόνια ο ποιητής καταδικασμένος για προσβολή της ήθικίης. Το δεύτερο ή «Μπαλάντα της φυλακίης του Ρέντιγκ», γράφτηκε αργότερα αλλά μες τίς εξάστιχες στροφές της καθρεφτίζεται ή πείρα, ή τόσο οδυνηρή, που απέκομισε ο Ουάιλντ από τον κλεισμένο κόσμο μιάς φυλακίης.

Στο Ρέντιγκ μπορείς να πās σιδηροδρομικώς ή με δάρκα από τον Τάμεση. Ήταν ένα φθινοπωρινό δειλινό, που πήραμε μιά ομάδα Κύπριοι το τραίνο να επισκεφθοίμε κάποιους συμπατριώτες εκεί. Στην επαρχιακή αυτή πόλη υπάρχει Πανεπιστήμιο και ειδική γεωπονική σχολή. Στη γεωπονική σχολή του Ρέντιγκ φοιτήσανε αρκετοί Κύπριοι γεωπόνοι στα χρόνια της αγγλοκρατίας. Επιπλέον, εδώ είχαν εγκατασταθή κατά τη διάρκεια του τελευταίου πολέμου Κύπριοι επιχειρηματίες καφεναίων και εστιατορίων, που εξακολουθούσανε και μεταπολεμικά τη δράση τους, γιατί κάπου εκεί κοντά υπήρχε αεροπορική βάση των Αμερικανών.

Από το σιδηροδρομικό σταθμό προχωρήσαμε προς τίς φυλακίης του Ρέντιγκ. Μπροστά στο δημόσιο πάρκο με το μνημείο του (ένα λιοντάρι), αφιερωμένο στους νεκρούς του πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, είχε αρκετό κόσμο, ιδίως παιδόκοσμο. Πιο πίσω τα χαλάσματα του Άθβαείου. Το Άθβαείο των Βενεδικτινών ιδρύθηκε από τον Έρρικο τον Πρώτο τον 12ον αιώνα. Στον τοίχο του γκρίζου χαλάσματος, όπου κυριαρχεί ο κισσός πρασινωπός, αντικρύζεις έντοισμένη μιά πλάκα με φθογγόσημα τετραγωνικά. Είναι ένας πολυφωνικός κανόνας, ο αρχαιότερος που δρέθηκε, και λένε πως τον έχει συνθέσει ένας μοναχός του Άθβαείου αυτού το 1240. Δίπλα στο Άθβαείο, που μυρίζει εγκατάλειψη κι' άβέβαιες μνήμες, ορθώνεται σκυθρωπή ή «Φυλακή του Ρέντιγκ».

Δυσκολεύομαι νά τήν περιγράψω. Τάχα τί σημασία ἔχει ἡ περιγραφή μιᾶς φυλακῆς; Ἦκεῖ μέσα κυκλοφέρνει ἡ κακή μας ὄψη, τὸ ἀδάμαστο μας ἐνστικτο, ποὺ κυριάρχησε στὴν ἐκδήλωση κάποιων συνανθρώπων μας καὶ τοὺς ὀδήγησε στὴν παρανομία. Κι' ἂν τούτη ἡ φυλακὴ κέρδισε ἓνα ὄνομα καὶ μιὰ... φιλολογικὴ γοητεία τὰ ὀφείλει τυχαῖα στὸν ἐγκλεισμό τοῦ Ὁσκαρ Οὐάιλντ. Πόσες φορές τοπία, χαλάσματα καὶ κτίρια γεμίζουν ἱστορία καὶ θρύλο ἀπὸ τὴν πέννα τοῦ δημιουργοῦ; Μιὰ κατάλληλῃ προσολή ἀπὸ ἔμπειρα μυαλά καὶ τὰ ἄσημα τοῦτα μέρη γίνονται ἐπίκεντρα ἐνδιαφέροντος καὶ ἐλατήρια γιὰ πνευματικὲς ἐκδηλώσεις. Ἡ «Φυλακὴ τοῦ Ρέντιγκ» ὅμως μένει σὰν ἓνα ὀρόσημο δράματος. Ἐδῶ μέσα ἢ προσπάθεια σὰν ἐκδήλωση στὴν τέχνη καὶ στὴ ζωὴ νικῆθηκε γιὰ τὴ ἀποκαλύφθηκε ἢ ἀσκημὴ της πλευρὰ κι' ἀνασύρθηκε τὸ τεχνιτὰ γοητευτικὸ προσωπεῖο της.

«Τὴν ἄλικη στολή του πιά δὲν φόραγε
τὴν κόκκινη σὰν αἷμα καὶ κρασί
γιατὶ εἶχε αἷμα καὶ κρασί στὰ χέρια του
ὅταν τὸν ἤϋραν δίπλα στὴ νεκρὴ
τὴ ἴδωλια του ἐρωμένη ποὺ στὴν κλίνη της
τὸ θάνατο ἀπ' τὸ χέρι του εἶχε ὀρῆ».

Ἔτσι ἀρχίζει ἡ μπαλάντα τῆς «Φυλακῆς τοῦ Ρέντιγκ» (μετάφραση τοῦ Κώστα Καρθαίου) ποὺ ὁ Ὁσκαρ Οὐάιλντ ἐμπνεύστηκε ἀπὸ αὐτὲς τὲς φυλακές. Εἶναι ἓνα πολὺστροφο ποίημα ἀφηγηματικοῦ χαρακτήρα μὰ μὲ πάρα πολὺς λυρικοὺς ἐξάρσεις καὶ μὲ πολὺ πάθος ἐδῶ κι' ἐκεῖ. Κάπου λέει:

«Τοῦ ἐνὸς ἡ ἀγάπη ζεῖ ὅσο τὰ τριαντάφυλλα
καὶ τοῦ ἄλλουνοῦ πάρα πολὺ τραβᾷ
τοῦτος σκοτώνει μὲ δαρμούς καὶ δάκρυα
καὶ κείνος θίχως στεναγμό, βουβά.
Τὶ καθέννας σκοτώνει ὅ,τι ἀγαπάει
μὰ δὲν πληρώνουν ὅλοι ἔτσι ἀκριβά...».

Τάχα τὸ ποίημα, ὅπως καὶ κάθε ἄλλο καλλιτεχνικὸ ἐπίτευγμα, δικαίωνει ἓνα κατακύλισμα; Δὲν μπορῶ νά πῶ τὴ λέξη «δικαίωνει». Ὁχι βέβαια ἀπὸ ἠθικὴ σκοπιὰ. Ἀπλῶς γίνεται καὶ τὸ κατακύλισμα αἰτία γιὰ κάποιες διεγέρσεις τῆς ἀγνωστῆς μας λειτουργίας ποὺ λέγεται ἐμπνευση. Κάθε κραδασμὸς ξυπνάει τὸν ποιητὴ. Τίποτε ἄλλο. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἐξυπνοεῖ δικαίωση. Τὴ μετάνοιά του θαρρῶ ξεχώρισα σ' ἓνα ποίημα, ποὺ δείχνει προσήλωση πρὸς τὸ Θεό. Μὰ οἱ μετάνοιοι σβύνουν τὸ παρελθόν;

Δαιμονικὸς ποιητὴς ὑπῆρξε κι ὁ Σέλλεϋ, μιὰ κορώνια τοῦ ἀγγλικικοῦ ρομαντισμοῦ, ποὺ συντάραξε τὴν ἐποχὴ του μὲ τὲς ἀθεϊστικὲς του ἀπόψεις. Τὸν ἀνακάλυψα στὸ Ὁξφορντ. Ἦταν γιὰ μένα ἡ ἀνακάλυψη αὐτὴ ἡ ἐκπληξὴ τῆς περιδιάδασῆς μου στὴν δαντελωτὴ αὐτὴ πολιτεία.

Τὸ Ὁξφορντ, ἡ Ὁξφόρδη ὅπως συνηθίζεται στὰ βιβλία, εἶναι μιὰ γοθτικὴ δαντέλλα μὲ πολὺ στοχασμὸ καὶ παράδοση. Ἄν τὴ δῆς ἀπὸ τὸν οὐρανὸ μοιάζει σὰν καναδάτσο κεντημένο. Ἔπάρχει πολλὴ χάρη στὸ βελόνι καὶ στὴν βελονιά. Διαπιστώνεις ἓνα δάσος κεντήματα, καρφές, κλαδιά σταυρωμένα, κλάδους τσακισμένους καὶ φιλημένους, ἀνοίγματα γιὰ τὸν ἥλιο καὶ πολλὴ φυλλωσιά. Τοῦτα μολογᾷ τὸ μάτι μας. Καὶ δὲν ἔχει ἄδικο τὸ μάτι. Τὸ θέαμα εἶναι ἓνα στοιχεῖο τῆς ζωῆς μας σεβαστό. Ὁ στοχασμὸς ἔρχεται πιὸ ὑστερα βαρυφορτω-

μέγος με ἀριστοκρατικότητα και πολυτέλεια. Κι' όταν ἀρχίσεις νά πλανίεσαι στά στενά σταματώντας στά διάφορα κτίρια ή αἴσθηση τῆς δαντέλλας δέν σταματᾶ ποτέ.

Πῆγα στό "Οξφορντ μιὰ καθημερινή μέρα, πού γυρίζανε ἀπό τὰ σπίτια τους οἱ φοιτητές μετά τίς διακοπές. Ἀπό τόν σιδηροδρομικό σταθμό ξεκίνησα πεζός περνώντας δίπλα ἀπό ἕνα ἐρειπωμένο νορμανδικό κάστρο, χωρίς νά ἐνδιαφερθῶ γι' αὐτό ξεχωριστά. Στρίβω δεξιά και συναντῶ τὸ Κρίστι Τσέρτς, τὸ μεγαλύτερο Κολλέγιο.

Ἐγας θυρωρός με ἐπίσημο μαῦρο ἔνδυμα και ψηλὸ καπέλο ὑποδεχόταν τοὺς σπουδαστές. Μπήκα στή μεγάλη αὐλὴ σάν τῶν μοναστηριῶν και τῶν πύργων τίς ἐσωτερικὲς αὐλές. Σὲ μιὰ γωνιά, ἀκριβῶς ἐκεῖ πού μιὰ πλατεῖα εἴσοδος με πλατὺ πλάτωμα ὁδηγεῖ πρὸς τίς αἴθουσες διδασκαλίας, ἀκουσα φαλμωδία. Σπρώχων τὴν πόρτα. Ἡ ἐκκλησία τοῦ Κολλεγίου, ἐλαφρὰ σκοτεινὴ, με πολὺ χρομα τζάμια. Συνέχεια πῆρα θόλτα ἕνα πρὸς ἕνα τὰ Κολλέγια βλέποντας, χωρίς νά ρωτῶ, κοιτάζοντας τίς σημειώσεις μου, τοὺς ὁδηγοὺς και τοὺς χάρτες μου. Πολλὰ ὀνόματα, ἐξηγήσεις λεπτομερειῶν, χρονολογίες πάνω σὲ χρονολογίες σὲ πνίγουνε, γιατί ἐμεῖς πολὺ λίγο ξέρουμε γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ τόπου αὐτοῦ. Στὸ κάτω - κάτω τί ἐνδιαφέρουν ἕνα Ἑλληνα κάποιες ἀγγλικὲς ἰδιότητες και παραδόσεις; Κι' ὅμως ἂν γυρέψης με προσοχή, χωρίς διάθεση νά κάμης μεσογειακὸ πνεῦμα, μπορεῖς ν' ἀνακαλύψης σιγίμες γενεῖς ἐνδιαφέροντος. Π.χ. τὸ Κόρπους Κρίστι Κόλλετζ, πού εἶχε εἰδικὲς διαλέξεις γιὰ τὰ Ἑλληνικά, Λατινικά και Ἑβραϊκά, εἶχε ἀποκληθῆ ἀπὸ τὸν Ἐρασμο «τρίγλωσση βιβλιοθήκη». Ἄς μὴ ξεχνοῦμε πῶς οἱ Δομηνικανοὶ και Φραγκισκανοὶ μοναχοὶ ἔδωσαν τόσην ὠθηση στή σχολαστικὴ φιλοσοφία ἐνῶ στό "Οξφορντ πού τὸ κατέστησαν κέντρον ὀνομαστό, τὰ Ἑλληνικά ἦταν βασικά στήν ἐκπαίδευση και μόνο στό ἀκαδημαϊκὸ ἔτος 1919—1920 ἐκθρονιστήκανε.

Στὸ χῶρο τοῦ στοχασμοῦ ἡ Ὁξφόρδη στέκει σάν ἕνα φυτώριο με μορφωτικὰ κολλέγια. Ὁ μῦθος, πού εἶναι ἡ λυρικὴ ἐρμηνεία γεγονότων και φαινομένων, λέγει πῶς ὁ Ἀλφρέδος ὁ Μέγας ἔδρυσε τὴν πόλη αὐτὴ. Ἡ πνευματικὴ αὐτὴ κυψέλη ἔχει σήμερα 28 κολλέγια, τὰ 4 γιὰ γυναῖκες. Αὐτὰ ἀποτελοῦν τὸ Πανεπιστήμιο τῆς Ὁξφόρδης. Καὶ δίπλα σ' αὐτὰ ἕνα σωρὸ θεολογικὰ ἴνστιτούτα.

Ξανάγινα φοιτητής. Ἦταν γιὰ μένα μιὰ εὐχάριστη ἐπιστροφή στὰ φοιτητικὰ χρόνια, πού σημαδεύονται στὸ βίο μας ἀπὸ τὰ πολλὰ τους τρελλὰ ὀνειρα. Δέν σταματοῦσα πουθενά. Περιδιάβαζα και χαιρόμουν τοὺς φοιτητές, τὴ ζωὴ τους, τὴ δραστηριότητά τους. Πῆγα ὡς κάτω στοὺς Βοτανικοὺς Κήπους πού εἶναι οἱ ἀρχαιότεροι κήποι στήν Ἀγγλία. Ἐκεῖ μέσα στὸ πολὺ πράσινο ἔνοιωσα ἕνα δυνατὸ ἀγέρι νά με χτυπᾶ. Καὶ τότε θυμῆθηκα τὴν ὠδὴ στὸ Δυτικὸ "Ἀνεμο τοῦ Σέλλεϋ. Ὁ Σέλλεϋ ἔχει συνδεθῆ στενά με τοῦτο τὸν τόπο τῆς ἀριστοκρατικῆς ἐκπαίδευσης.

Ἄλλὰ ἡ ἔκπληξη μου ἀποκορυφώθηκε, ὅταν κουρασμένος ἀπὸ τὴν περιδιάβαση σὲ Μουσεῖα και Βιβλιοθήκες ἀνακάλυψα στὸ Πανεπιστημιακὸ Κολλέγιο τὸ «Μνημεῖο τοῦ Σέλλεϋ». Κατὰ τὴν παράδοση τὸ Πανεπιστημιακὸ Κολλέγιο ἰδρύθηκε ἀπὸ τὸν Ἀλφρέδο τὸν Μέγα. Κοίταξα ἐκεῖ στοὺς διαδρόμους τὴν κίνηση και ἀναζητοῦσα κάτι πού νά θυμίζη τὸ πέρασμα τοῦ Σέλλεϋ. Γνώριζα τὴν ἱστορία τοῦ Ἑλληνολάτρη αὐτοῦ ποιητῆ και τὸ δοκίμιο του «Ἡ ἀνάγκη τοῦ Ἀθεϊσμοῦ», πού τοῦ στοίχισε τὴν ἀποβολὴ του ἀπὸ τὸ ἴδρυμα. Καὶ ξαφνικά τὸ ἀνακάλυψα κλεισμένο σ' ἕνα χῶρο. Κεῖνη πῆρ' ὠρα ἔπεφτε τὸ φῶς τοῦ ἡλίου κι' ἀστραφε τὸ μάρμαρο. Ἦταν μιὰ ἀσπρη καμπυλωτὴ μορφή, πού συμβόλιζε τ' ὠραῖο πνεῦμα τοῦ παιητῆ. Ἔτσι τοῦτο τὸ ἀστραφτερὸ μάρμαρο φάνταζε

σάν τὸ φῶς τοῦ εὐαγγελισμοῦ, πού ἔμπαινε ἀπ' τὸ ἀνοιγμα μιᾶς σπηλιάς. Τὸ σκοτεινὸ περίγυρο μου ἔφερε στὸ στόμα ἕνα τραγοῦδι τοῦ ἄθρου μὰ ἑλληνολάτρη ποιητῆ του: «Σὲ μὰ μαραμένη Βιολέτα».

Ἄπ' τὸ λουλούδι χάθηκε τὸ μύρο.
(Σάν τὰ φιλιὰ σου φύσαγε σ' ἐμέ).
Τὸ χρῶμα ἀπ' τὸ ἄνθος πέταξε τριγύρω
πούλαμπε κάποτε ἀπ' ἐσὲ γιὰ σέ.

Ἄδεια μορφή, ἄπνοη, ρυτιδωμένη,
στὸ προδωμένο στήθος μου γερτῆ
χλευάζει τὴν καρδιά μου ζεσταμένη
μ' αὐτὴ τὴν ἥσυχη καὶ κρύα σιωπῆ.

Κι' ἂν κλαίω — δὲν ζαναζει σ' αὐτὸ τὸ δάκρυ.
Στενάζω; — νέα πνοή δὲ μου φυσᾷ.
Ἡ σιωπηλή της τύχη σὲ μιὰν ἄκρη
σάν τῆ δική μου μοιάζει ἀληθινά».

Στὸ Πανεπιστήμιον αὐτὸ Κολλέγιον ὁ Σέλλεϋ ἔμεινε 11 μῆνες. Ὑστερα διώχτηκε γιὰ τὴν συγγραφικὴν του τολμηρότητα. Ἦταν μὰ τέτοια τολμηρότητα, πού καὶ σήμερον σ' ἐνοχλεῖ, σήμερον πού βασιλεύει παντοῦ τὸ πνεῦμα τῆς πνευματικῆς ἀσυδοσίας. Δὲν ξέρω γιὰ τὴν ποιητικὴν τριάδα Βύρωνα, Σέλλεϋ καὶ Κήτης ἀποτελεῖ ἕνα εἶδος ποιητικοῦ θρύλου στὸ νεοελληνικὸν κόσμον, παρὸλο πού ὁ κόσμος αὐτὸς περισσότερον στρεφόταν τόσα χρόνια πρὸς τὴν ποιητικὴν Γαλλίαν καὶ Γερμανίαν καὶ πρὸς παλιὰ πρὸς τὴν ποιητικὴν Ἰταλίαν μὲ τὴν ἑπτανησιακὴν σχολήν. Ἡ θυσία τοῦ Βύρωνα στὴν ἑλληνικὴν ἰδέαν τῆς ἐλευθερίας ἀσφαλῶς εἶναι ἕνα δυνατὸν αἷτιον ἀγάπης. Μὰ ἡ σύνδεσσις μὲ τοὺς ἄλλους δύο; Μήπως ὁ μεσογειακὸς χαρακτήρας τῆς ποιήσεώς τους; Μήπως ἡ ρωμαντικὴ ἑλληνολατρεία τους; Ἄς ἀφήσουμε τὴν ἐπιστήμην τῆς φιλολογίας νὰ ἐρευνήσῃ τὰ αἷτια. Ἐμεῖς νοιώθουμε ἀγάπην καὶ γιὰ τοὺς τρεῖς, ἕξω ἀπὸ στενὰ συμφέροντα.

Σκέφτομαι πολὺ συχνὰ ἂν ἡ ταξιδικτικὴ λογοτεχνία μπορεῖ νὰ περιγράψῃ μὲ τὴν δυνατὴν ἀντικειμενικότητα ἕνα τόπον. Νομίζω πῶς ὁ προσωπικὸς παράγοντας ὑπεισέρχεται τόσον πολὺ, πού ἡ ὅλη περιγραφή ἀποτελεῖ ἀπλῶς ἀτομικὰς ἐντυπώσεις. Ἐνῶ ἡ φωτογραφία, ὅσο κι' ἂν ὑπάρχη ἡ ἐπιλογὴ στὸ μέσον, πού εἶναι προσωπικὴ ὑπόθεσις τοῦ φωτογράφου, νομίζω πῶς ἀποδίδει περισσότερον τὸ χῶρον. Ἀλλὰ πάντοτε ὑπάρχει περιοχὴ καὶ γιὰ τὴν τέχνην τοῦ λόγου.

Κάθε τόπος ἔχει τὸ χρῶμα του, τὴν ἱστορίαν του, τὴν παράδοσίν του, τὸ θρύλον του. Πολλὰς φορὰς νὰ τὸ ἀκαθόριστον περνᾷ μὲς τὸν ἀγέραν του καὶ μόνο ὁ λόγος τοῦ ἀνθρώπου μπορεῖ νὰ τὸ μορφοποιήσῃ καὶ νὰ μᾶς τὸ μεταδώσῃ.

Λοιπὸν, ἡ Ὁξφόρδη ἀναδίδει παντοῦ «παιδείαν». Εἶναι: μὰ ἀκαθόριστον πνοὴν εὐγενικῆς ἀπασχόλησις μὲ τὰ γράμματα, τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν ἐπιστήμην. Λεπτὰ καὶ σπουδασμένα μυαλὰ παραχωροῦν στὰ νεανικὰ ἑκπληκτὰ μάτια τὴν πείραν καὶ τὴν γνῶσιν τους, πασιζόντας νὰ τὰ εἰσαγάγουν στὰ μεγάλα μυστήρια τῆς ἀνθρωπότητος. Ἔτσι δυσκολεύεσαι νὰ φύγῃς ἀπὸ τὴν περιοχὴν τοῦ πνεύματος καὶ νὰ ὑποταχθῇς στὴν ἀκριβόλογον περιγραφήν τοῦ ὅ,τι γύρω σου συναντᾷς. Δρόμοι στενοὶ καὶ ἥσυχαι, ἀριστοκρατικοί. Ἀλλὰ πρὸς τί οἱ ἀπαρθηματισμοί; Ἐμένα μὲ ἀρκεῖ τὸ πνεῦμα τοῦ Σέλλεϋ μὲ καθεστὶ πρὸς εἶναι γιὰ τὴν

Ἑλλάδα. Στὸ κάτω κάτω ὁ καθένας μας πάει σ' ἓνα τόπο μὲ τὴ μυστικὴ πρό-
θεση τοῦ προσκυνήματος. Προσωπικὰ ἦρθα ἐδῶ νὰ θρῶ τὰ δῆματα τοῦ Σέλλεϋ
στὴν πιὸ τρελλή του περίοδο, τὴ φοιτητικὴ. Καὶ τὰ θρῆμα, καὶ ψιθύρισα κά-
ποιους στίχους του ὅταν τὸ θράδου γύριζα στὸ Λονδῖνο, ἀποχαιρετῶντας τὴ
δαντελλωτὴ Ὁξφόρδη: κείνη τὴν περίφημη τοῦ «Ὡδὴ στὸ Δυτικὸ Ἄνεμο» ποῦ
εἶναι ἓνα ἐξαιρετικὸ δείγμα ρωμαντικῆς ποίησης.

«Ἄνεμε Δυτικέ, τοῦ Φθινοπώρου ἀνάσα, ποῦ ὄντας
φανῆς τὰ φύλλα τὰ νεκρὰ ἀλαργεύουγε κυλῶντας,
φαντάσματα ποῦ χάνονται ἀπὸ μάγο ξορκισμένα
φύλλα χλωμὰ κι' ἀσθενικὰ, φύλλα κιτριτισμένα,
πλήθη ποῦ χτύπησε λοιμός. Ὡ! ἐσὺ ποῦ φέρνεις πέρα
στὴ σκοτεινὴ καὶ χειμερινὴ στρωμνὴ τὸν κάθε σπόρο
καὶ τὸν κρατᾶς σάμπως νεκρὸ στὸ μνήμα του ὡς τὴ μέρα
ποῦ τὸ παιδί τῆς Ἀγοΐνης, γλαυκὸ καὶ μυροφόρο
τὴ σάλπιγγα σ' ὄλη τὴ γῆ ποῦ νείρεται θὰ ἠχήσῃ
καὶ φέρνοντας κοπάδι ἀνθούς νὰ δόσκουν στὸν ἀγέρα,
κάμπους, θουνὰ μὲ χρώματα καὶ μύρα θὰ γεμίσουν.
Πνεῦμα παράξενο, ἄγριο, ποῦ θρίσκεσαι ὀλογύρα,
σ' ἀκούω, σ' ἀκούω καταστρεφτή, σ' ἀκούω Σωτήρα...»

1952

Λίγο πολύ λίγο Παρίσι

ΛΥΡΙΚΑ ΣΤΙΓΜΙΟΤΥΠΑ ΑΠΟ ΤΟ ΠΑΡΙΣΙ

Είναι κάποια όνόματα γεμάτα γοητεία. Πώς κερδίσανε τούτη τή δύναμη καλά -καλά δέν ξεχωρίζεις. Στο κάτω - κάτω ή γοητεία μένει όποιαν εξήγηση κι' αν δώσης για τή γέννησή της. Το «Καρτιέ Λατέν», ή Λατινική Συνοικία όπως τή μεταφράζουνε μερικοί, για πολύ κόσμο συνδέεται με ότι νεανικό, εϋθυμο κι' ελεύθερο στην εκδήλωση ύπάρχει στη ζωή. Και στην πραγματικότητα είναι. Μοιάζει με μιá καρδιά νεανική που κλώθει διαρκώς όνειρα, παράδες τις γύρω ανιζόσότητες και πικρές προβλέψεις. Ποιά τάχα δύναμη μπορεί να γονατίσει τήν καρδιά του νέου;

Είχαμε φτάσει το Παρίσι ένωρίς τ' απόγευμα. Ο κόσμος άρχισε κιόλας να κυκλοφορή πληθωρικά στο Βουλεβάρτο Σαιντ Μισιέλ. Στόν δρόμο αυτόν, άκριθώς αντίκρι από τή στάση Ντές Έκόλ, ορισκόταν το ξενοδοχείο μας. Έπρεπε όμως να τακτοποιηθούμε και να ξεκουραστούμε. Είχαμε ένα ταξίδι κοπιαστικό μέσα στο θερμό αυτό καλοκαίρι. Το πνεύμα πολλά έκλωθε κι' άναζητούσε, μα το σώμα δέ μπορούσε ν' άντέξει. Φυλλομετρώοντας τόν οδηγό μου και κοιτάζοντας τις σημειώσεις μου και τά σχεδιαγράμματα μου ανακάλυφα πώς σ' ένα στρίψιμο πιο πέρα από το κατάλυμά μου ορισκόταν το «Καφέ Βολταίρ». Έγκατέλειψα τήν ξεκούραση για μιá νερή επικοινωνία με το καλλιτεχνικό παρελθόν. Στο «Καφέ Βολταίρ» σύχναζαν ο Μαλλαρμέ, ο Βερλαίν και μιá ομάδα συμβολιστών. Ποιά έναρξη επίσκεψης σε λυρικό χώρο (κι' έχει άρκετο λυρισμό το Παρίσι) θάταν καλύτερη από ένα πραγματικό πέζεμα σώματος και ψυχής μέσ τήν άτμόσφαιρα του καφεναείου αυτού; Έδώ μέσα συχνά άκουστήκε ή μουσική τής συμβολικής σχολής από τόν Μαλλαρμέ, τόν πατριάρχη του, από τόν Βερλαίν με το άσκημο κρανίο και τά ύποπτα πάθη, άλλα και με τή μουσικώτερη γλώσσα που άνέδειξε ο γαλλικός κόσμος. Αυό δήματα παρέχει και ορισκόμουν στην «Πλατεία Ντ' Οντεόν».

Το Άρ. 1 με καρτερούσε — αυτό ένοιωθα — το «Καφέ Βολταίρ» που ή όνομασία αυτή έπιανε άρκετο μάκρος άπάνω άπ' τά τζάμινα παράθυρα. Τί παράγγειλα όμολογώ πώς δέν θυμοῦμαι. Έχω μονάχα τή γεύση από ένα πράσινο, γλυκό και μυρωδάτο άναψυχτικό. Έμεινα εκεί άρκετή ώρα κι' όνειρεύτηκα τις καλλιτεχνικές συναθροίσεις με τις συζητήσεις, τά σχέδια, τις άπαγγελίες και τά πολλά όνειρα. Γιατί, έδώ που τά λέμε, τί άπομένει άπ' όλα αυτά τά ρεύματα; Η γλυκάδα του όνείρου. Δυστυχώς όταν τά ρεύματα αυτά τά πάρη στο χέρι της ή επιστήμη τά άνατέμνει με το νυστέρι και τά παραμορφώνει, μέσα στη μανία για λεπτομερή σπουδή. Το κίνημα του συμβολισμού είχε πολλή συχίνηση και στο νεοελληνικό κόσμο, σειρά γενιές, και σήμερα άντηχεί ακόμα κείνη ή όδόνηση έστω και στα άπομνημονεύματα ή θυμήματα των πιο παλιών. Κοντά στο τζάμι καθισμένος κοιτούσα τόν κόσμο που περνούσε. Σίγουρα δίπλα μου θά καθόταν ή σκιά του Βερλαίν' ο ποιητής έπινε το άφέντι. Κάπου πιο πέρα κοντά στον Κήπο του Λουξεμβούργου κατοικούσε τότε.

Στο ίδιο σημείο του Καρτιέ Λατέν, κάπου πιο κοντά στο Σηκουάνα, ορισκονταν άλλα καφεναεία, όπου σύχναζαν ο Μυσσέ κι' ή Γεωργία Σάνδη και σειρά άλλα δοξασμένα όνόματα ποιητών και καλλιτεχνών. Προχωρούσε όμως τ' άπογευματάκι κι' είπα να γυρίσω στο ξενοδοχείο μου. Κατεβαίνοντας προς τήν Πλατεία του Σαιντ Μισιέλ με τράβηξαν σκορπισμένα διόλγια σε πάγκους

ἀπ' ἕξω ἀπὸ ἕνα κάπως «αὐτοσχέδιο» διδλιπωλεῖο. Νεαροὶ καὶ νεαρὲς φυλλομετρούσανε τὶς γαλλικὲς τυπικὲς ἐκδόσεις. Πλησίασα διπλα τοὺς καὶ χύμηξα κι' ἐγὼ στὸ φυλλομέτρημα μ' ἐξαιρετικὴ περιέργεια. Ἄλλὰ τί ζητοῦσα συγκεκριμένα; Τίποτα. Ὅσμη στίχων. Καὶ νά! στὰ χέρια μου πέφτουν τὰ «Ἄσθη τοῦ Κακοῦ». Ὁ Μπωντλαίρ πολὺ μοῦ μίλησε στὰ πρῶτα χρόνια τῆς νιότης μου. Ἦμουνα δὲν ἤμουνα δεκατριῶν - δεκατεσσάρων χρόνων ὅταν ἀγόρασα τὸ πρῶτο βιβλίο τῆς ζωῆς μου ἀπὸ μιὰ τυχαίαν ἀπόκτηση δυὸ σελινιῶν. Τὸ πρῶτο μου βιβλίο ἦταν μιὰ ἀνθολογία Γάλλων ποιητῶν σὲ μετάφραση. Τὴ φυλάγω ἀκόμα στὴ βιβλιοθήκη μου καὶ κα ἀρώνω καμμιά φορά τὴν τότε χαρακτηριστικὰ δαντελένια ὑπογραφή μου μὲ τὴ χρονολογία δίπλα τῆς. Ἰδιαιτέρως μὲ τράδηξε μέσα σὲ κείνη τὴν ποιητικὴ προσήλωσή μου ὁ Μπωντλαίρ.

Μοῦ εἶναι ἀξέχαστο τό:

«Ἐέρω τὴν τέχνη νὰ καλῶ στιγμὲς εὐτυχισμένες!
νὰ ζῶ τὰ περασμένα μας, ξανά, στὰ γόνατά σου
γιατὶ ποῦ νάδρω ἐγὼ ὁμορφιὲς πῶς λιγοθυμισμένες
μακρὰ ἀπ' τὸ θεῖο σου κορμὶ καὶ τὴν καλὴ καρδιά σου;
Ἐέρω τὴν τέχνη νὰ καλῶ στιγμὲς εὐτυχισμένες!...»

Ἀπὸ τὰ χρόνια ἐκεῖνα μόλις συναντήσω μετάφραση ἀλλοιοῦ γιὰ τὸ ποίημα αὐτό, πῶχει τὸν τίτλο «Τὸ μπαλκόνι», δὲν ἀποφεύγω νὰ τὸ διαβάσω, παρὸλο ποῦ φυσικὸ θάαταν τὸ ἀντίθετο.

Ἀγόρασα τὴν συλλογὴ αὐτὴ καὶ τὴν ἔχω ἀνάμεσα στὰ ἐκλεκτά μου βιβλία. Ἄλλὰ ἡ ἀπόκτηση τῆς συλλογῆς αὐτῆς μοῦ ξύπνησε τὴν ἐπιθυμία ν' ἀναζητήσω στίς σημειώσεις μου ὅ,τι σχετίζεται μὲ τὸν μεγάλο αὐτὸ Γάλλο. Θὰ ἦταν ἡ ἐπίσκεψή τοῦ κάθε οἰκείου σ' αὐτὸν μέρος μιὰ δυνατὴ ἐμπνευση γιὰ μένα. Καὶ νά! ποῦ ἡ πληροφορία δρισχόταν σ' ἕνα περιθώριο τῶν τετραδίων μου: στὸ κοιμητήρι τοῦ Μομπιζανάς δρίσκειται ὁ τάφος τοῦ δαιμονισμένου ποιητῆ. Ἀνέβαλα νὰ διευθετήσω τὴν ἐπίσκεψή μου τὴν ἐπόμενη μέρα. Κι' ἄρχισα ξέγνοιαστα κι' ἀνέμελα νὰ κατεβαίνω πρὸς τὴν Πλατεία τοῦ Σαιντ - Μισιέλ, ὅπου πλήθαινε καὶ πλήθαινε ὁ κόσμος κι' ἄρχισαν κιόλας τὰ κέντρα ἐκεῖ νὰ μαζεῦουν πελατεία.

Τὸ Αὐγουστιάτικο πρωῖνὸ μὲ τὴν πνιγούρα βασιλευε στὸν κάπως θερμὸ παρισινὸ οὐρανὸ. Περάσαμε ἀπὸ τὸν Κήπο τοῦ Λουξεμβούργου καὶ στὸ τέλος τοῦ Βουλευτάρτου ντὲ Σαιντ - Μισιέλ δρήξαμε τὸ Βουλευτάρτο τοῦ Μομπιζανάς. Κάπου ἐκεῖ μὲ τράδηξε τὸ «Καφενεῖο τῶν Ποιητῶν». Εἶχα τὴν πληροφορία πὼς ἐφέτος στὸ καφενεῖο αὐτὸ μαζεύονταν γιὰ συνέδριο οἱ γαλλόφωνοι ποιητές. Μὲ τὴν εὐκαιρία αὐτὴ γινόταν ἐκθεση ποιημάτων γνωστῶν κι' ἀγνωστῶν ὀνομάτων. Μιὰ ἐπιτροπὴ θὰ βράβευε τὸ καλύτερο καὶ μὲ τὴ βράβευση θάκλειε κι' ἡ ἐκθεση. Πρωῖνὸ ἦταν κι' ὁ παράξενος κόσμος τῶν ποιητῶν καὶ καλλιτεχνῶν δὲν λημέριαζε ἐδῶ: Στὸ πατάρι, μᾶς πληροφορήσανε, ἦταν ἡ ἐκθεση. Ἀνεδήξαμε. Σειρὲς καρέκλες περιμένανε τοὺς ποιητὲς γιὰ τὸ ἀπογευματινὸ συνέδριο. Ἐνα πολυγωνικὸ σχῆμα καμωμένο ἀπὸ σακούλες κατεῖχε ἕνα μεγάλο χωρὸ τοῦ παταριοῦ πρὸς τὸ μέρος τοῦ δρόμου. Ἀπάνω στίς ἐπιφάνειες τούτου τοῦ κατασκευάσματος ἦσαν καρφιστωμένα χειρόγραφα ποιήματα. Μεγάλῃ ποικιλίᾳ γραφῶν, τοποθετήσεων, σχολῶν καὶ... ὑπογραφῶν. Φίλος ποιητῆς, ποῦ μὲ συνόδευε σὲ κάτι τέτοιες ἐπισκέψεις, μοῦ ξήγησε μερικὰ δυσανάγνωστα γιὰ μένα καὶ δυσεξηγήτα. Ἦτανε τῶν καινούριων σχολῶν. Καὶ κάπου - κάπου ἕνα σχόλιο ἀνυπόγραφο μὲ μιὰ προσδλητικὴ φράση. (Αὐτὸ τὸ σχόλιο δὲν τὸ ξεκαρφίτσωσε κανεὶς. Φαίνεται τὸ θεωροῦσαν καὶ σχόλιο τοῦ κοινοῦ). Τί ἀποτέλεσμα εἶχε τὸ συνέδριο τῶν ποιητῶν δὲν τὸ

πληροφορήθηκα, παρόλο που ξμεινα για αρκετές μέρες στο Παρίσι. Πάντως ή ιδέα του συνεδρίου και ή εκθεση, παρόλες τις τολμηρές χειρονομίες και τις επικίνδυνες απ' αυτές παρεξηγήσεις, μου άρεσε. Κάτι τέτοια το Παρίσι επινοεί και πετυχαίνει Είναι κι' αυτό ένα είδος πνευματικής κίνησης.

Ένα - δυο στενά παραπέρα μās περιμένει το κοιμητήριο του Μομπιρνάς. Έδω κοιμούνται οι νεκροί: Οι νεκροί κοιμούνται μόνο όταν τους λησμονήσης. Αρχιτεκτονική διάταξη διαδρόμων, τετραγώνων, τάφων' ονόματα' τεχνητά άνθη στα σκεπάσματα των μνημάτων' και σιγή, σιγή μες την καρδιά του Παρισιοῦ. Άκουα τὰ δήματά μας, θάλεγεσ και τους χτύπους τής καρδιάς μας. Μάταιη ή αναζήτηση στην πόλη των νεκρών. Έδω κοιμάται ο μουσικός Σεζάρ Φράνκ, έδω ο πεζογράφος Μωμπασσάν με το λαμπρό ύφος, έδω κι' ο δαιμονικός Μπωντλαίρ. Ένας φύλακας μās φώναξε από πέρα:

—Το μνήμα του Μπωντλαίρ ζητάε; Έγώ του νεύω καταφατικά με ολοφάνερη άπορία. Έκεινος χαμογέλασε και μās παράγγειλε ποιαν κάθετο στο δρόμο θά πάρουμε. Άριστερά, αντίκρυ σας, στον περίτοιχο, θά το βρήτε.

Είναι ένα μνήμα ξέχωρο από τὰ άλλα έξω από τις τυπικές διατάξεις των τάφων. Η παράσταση σε κάπως ελεύθερο στυλ σου προξενεί ρίγος. Μιλὰ και λέγει πώς έδω μέσα κείτεται ένα πνεῦμα που άγγιξε τή φρίκη, την κατάπτωση, τον κόσμο των ναρκωτικών, τον έγχρωμο έρωτα, την παράλυση από ὑποπτα νοσήματα. Μά τουτο το πνεῦμα αντιπάλαψε με την ψυχή του και τὰ πάθη του, με τὰ συνηθισμένα και τὰ νόμιμα κι' έφτασε να μιλήση με το δάθος των πραγμάτων. Το μεδούλι τής ζωής του αποκαλύφθηκε με όλες τις πλευρές του.

Το δέος κυριάρχησε στην καρδιά μου. Τίποτε άλλο. Και όχι το δέος μπροστά στο θάνατο. Το δέος μπροστά στη μεγαλοφυΐα, τή μόνη δύναμη που μπορεί να κατανικήση το θάνατο.

Θαυμασμό έννοιωσα μες την κρύπτη του Πάνθεου. Μεγάλα ονόματα του γαλλικού Παρνασσού (αυτό με ένδιέφερε περισσότερο) σε υποδέχονται ξυπνώντας σου το σεβασμό: δεξιά ο τόπος του Ρουσσώ, άριστερά του Βολταίρου, ο Βίκτωρ Ουγκώ, ο Έμιλ Ζολά... μα το δέος που με συγκλόνησε μπροστά στον τάφο του Μπωντλαίρ, δεν το έννοιωσα έδω μέσα.

Πολύ διάφορο ήταν το συναίσθημα μου στο σπίτι του Βίκτωρα Ουγκώ. Η Πλατεία Βόσγκ έχει ένα ήρεμο αστικό χαρακτήρα, κάπως δημοκρατικό από την ομοιομορφία των κτισμάτων της. Χαρακτηριστικές στοές που κόβανε τον αυγουστιάτικο ήλιο σε υποδέχονται. Τούτη την πλατεϊαν είχε σατιρίσει ο Μολιέρος σ' ένα έργο του. Στο σπίτι άρ. 6 τής πλατείας βρίσκεται το Μουσείο του Βίκτωρα Ουγκώ. Στο δεύτερο όροφο είχε ζήσει ο Ουγκώ από το 1833—1848. Άνεβήκαμε τή σκάλα με τή συνηθισμένη περιέργεια, που σε συνοδεύει στο οποιοδήποτε μουσείο. Άλλα ή εκπληξη μās περίμενε. Και τή χαίρεσαι τούτη την εκπληξη όταν τή συναντάς. Σε αναγκάζει να παραδεχτής πώς άξιζε τον κόπο ή επίσκεψή σου' δεν ήταν κοινοτοπία ή χάσιμον ώρας. Και ή εκπληξη μου ήταν που μάθαινα πώς ο Ουγκώ ζωγράφιζε. Δεν έτυχε στα διαβάσματα μου να βρω μιὰ τέτοια πληροφορία. Πιθανό σε ειδικά συγγράμματα των όσων σπουδάζουν τή γαλλική φιλολογία να υπάρχουν, όχι άπλως σχετικές πληροφορίες αλλά και ὑπομνήματα και κρίσεις. Πάντως έγώ το πρωτομάθαινα.

Στο Μουσείο του Βίκτωρα Ουγκώ επιδειχνονται προτομές του καμωμένες από γνωστούς καλλιτέχνες σαν τον Ροντέν. Έχωριστά όμως σε έλκυει μιὰ σειρά σχεδίων του ποιητή. Η τραπεζαρία έχει αρκετό ένδιαφέρον. Έδω μέσα βρίσκεις επιπλα που σχεδίασε ο Ουγκώ, όπως και τὰ μελανοδοχεία του ίδιου και τής Γεωργίας Σάνδης, Δουμὰ (πατρός) και Λαμαρτίνου. Αὐτόγραφα κο-

σμοῦν τὸ χῶρο καὶ διεγείρουν τὸ περίεργο μάτι. Ἄλλοῦ εἶναι τοποθετημένα δῶρα καὶ κειμήλια τῆς οἰκογένειας. Διάφορα σκίτσα καὶ πορτραίτα τοῦ ποιητῆ, φωτογραφίες του, χειρόγραφα του καὶ πρῶτες ἐκδόσεις του βρίσκεις στὰ διάφορα δωμάτια.

Ἐνα δωμάτιο εἶναι διευθετημένο ὅπως τὸ νεκρικό τοῦ ποιητῆ στὰ χρόνια ἐκεῖνα. Δυστυχῶς ἡ βιβλιοθήκη δὲν ἦταν ἀνοικτὴ ἔτσι γιὰ νὰ περιδιαβάσωμε μὲς τίς πρῶτες ἐκδόσεις τῶν πολυσελιδῶν δημιουργημάτων του, ἔως καὶ ἄλλων βιβλίων συγχρόνων του λογοτεχνῶν.

Ὅταν ἀρχίσῃς ν' ἀναζητᾶς τὰ σπίτια ποὺ κατοικήσανε, τὰ καφενεῖα ποὺ ζήσανε, τοὺς δρόμους ποὺ περιδιάβαζαν τόσο καὶ τόσο ποὺ γεμίζουν μὲ τὸ μουσικό τους πνεῦμα τὴν ἀνθρώπινη διάνοηση θάπρεπε νὰ θυσιάσῃς χρόνο πολὺ μὲς τὸ Παρίσι. Τὸ Παρίσι εἶναι ἕνα κράμα πολιτικῆς, τέχνης καὶ γλεντιοῦ. Πρόσωπα ἀπὸ τὸν παγκόσμιον στίβο ζήσανε λίγο πολὺ σὲ τοῦτο τὸ καλλιτεχνικό πνεῦμα τῆς ὑδρογείου. Θησαυροὶ τῆς γλυπτικῆς, τῆς ζωγραφικῆς καὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς διανθίζουν τίς γειτονιές του. Τὸ θέαμα κι' οἱ δοκιμὲς νέων μορφῶν ἑκφράσεως στὴν τέχνη τοῦ λόγου καὶ τῆς μουσικῆς παντοῦ σὲ περιμένουν μαρτυρῶντας τὴν παντοτεινὴ σφριγιλότητα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ αὐτοῦ χώρου. Θὰ μποροῦσα νὰ συμβουλευθῶ τὴ μνήμη μου καὶ νὰ τὴν ἐπικυρώσω μὲ τίς σημειώσεις στὸ ταξιδιωτικό μου τετράδιο γιὰ νὰ ἀρχίσω ἀτέλειωτα ν' ἀραδιάζω ἔντυπώσεις, περιγραφές, πείρα πολλὴ καὶ λογισμό. Ἀπὸ τὸ Ροντέν, ἔκει σ' ἕνα δρόμο τοῦ Μομπιλιάν, γιὰ τὴ μαρτυρία τοῦ Ντελακρουά, τοῦ Βερλαίν καὶ τοῦ Σοπὲν στὸν Κήπο τοῦ Λουξεμβούργου — κάπου ἔκει κατοικοῦσαν καὶ τριγύριζαν τὰ θαύματα αὐτὰ τῆς γαλλικῆς σκέψης. Θὰ πήγαινα στὸ Βουλευτάρντ ντὲ Τάμπλ, ὅπου ὁ Φλωμπέρ ἔγραφε τὴ «Μαντάμ Μποβαρύ», τὴ «Σαλαμπώ», βιβλία ποὺ μᾶς συγκίνησαν πολὺ στὴν πρώτη μας νεότητα. Καὶ πόσα ἄλλα...

Μὲς τὸ ζεστὸ μεσημεράκι ὁ ὕπνος δὲν ἔρχοταν νὰ κλείσῃ τὰ βλέφαρά μας. Κι' εἶπαμε μὲ τὴν γυναῖκα μου νὰ περάσωμε τὴν ὥρα στὸν Κήπο τοῦ Λουξεμβούργου. Ἐκεῖ θὰ ὑπῆρχε ἕνας δροσιστικός ἴσκιος καὶ κάποια κίνηση ποὺ νὰ ζυγῆ τὸ ἐνδ:αφέρον. Ὁ Κήπος τοῦ Λουξεμβούργου εἶναι πιά κατὰ παράδοση ὁ κήπος τῶν φοιτητῶν. Ἄντικρυ βρίσκεται ἡ Σορβόνη, γύρω τὰ καταλύματα τῶν σπουδαστῶν, ἕνα θροακό πιὸ πέρα τὸ φοιτητικὸ ἐστιατόριο. Ἀναζητήσαμε ἕνα κάθισμα κοντὰ στὴν «Βρύση τῶν Μεδίκων». Αὐτοῦ εἶναι ἀλήθεια δρῆκαμε λίγη δροσιά. Καὶ συζητήσαμε μὲ τὰ ὄνειρα καὶ τὰ σχέδια μας. Εἶναι τοῦτο τὸ Παρίσι τοῦ Μωρεάς; Ὁμολογῶ πὼς δὲν ἔνοιωσα τὸν ἴσκιο τοῦ Ζάν Μωρεάς. Καὶ θὰ τὸ ἐπιθυμοῦσα τόσο, γιατί κάποτε — κι' ἔως καὶ τώρα ἀκόμη — νὰ ἀγαπῶ τίς «Στροφές» του ὅπως τίς διάβασα στὴν περίφημη μετάφραση τοῦ Μιλτιάδη Μαλακάση. Ἴσως τὸ φθινοπωρινὸ Παρίσι νὰ μᾶς τὸν φέρνει πιὸ κοντὰ μας. Ὁ Αὐγουστος δὲν εὐνοεῖ τὴν περιπλάνησή του. Ἡ Ἀτικὴ τὸν μνημονεῖ, ἔκει βρίσκεται τὸ ἐσώτερό του στοιχεῖο, ὁ Ἕλληνας.

Λιγάκι πιὸ ἀργὰ σάμπως νᾶειδα τὸν ἴσκιο τοῦ Κώστα Οὐράνη, τοῦ περιπαθοῦς αὐτοῦ ταξιδιώτη, ποὺ ζητοῦσε ἕνα αἶθλημα μὲς τίς περιδιαβάσεις του. Κι' ἄκουσα τὸ τραγοῦδι του γιὰ τὴ Βρύση τῶν Μεδίκων:

«Ἐέρω μιὰ ἀπόμερη γωνιά ἐνὸς μεγάλου πάρκου
π' οὔτε κι' αὐτὰ τὰ ἔρωτικά ζευγάρια δὲν πηγαίνουν,
γιατί εἶναι ἔκει μαῦρα νερὰ γιοματὰ σάπια φύλλα
καὶ ἴσκιος βαθυπράσινοιο τὸ ὑγρὸ τους πέπλο γέρνουν.

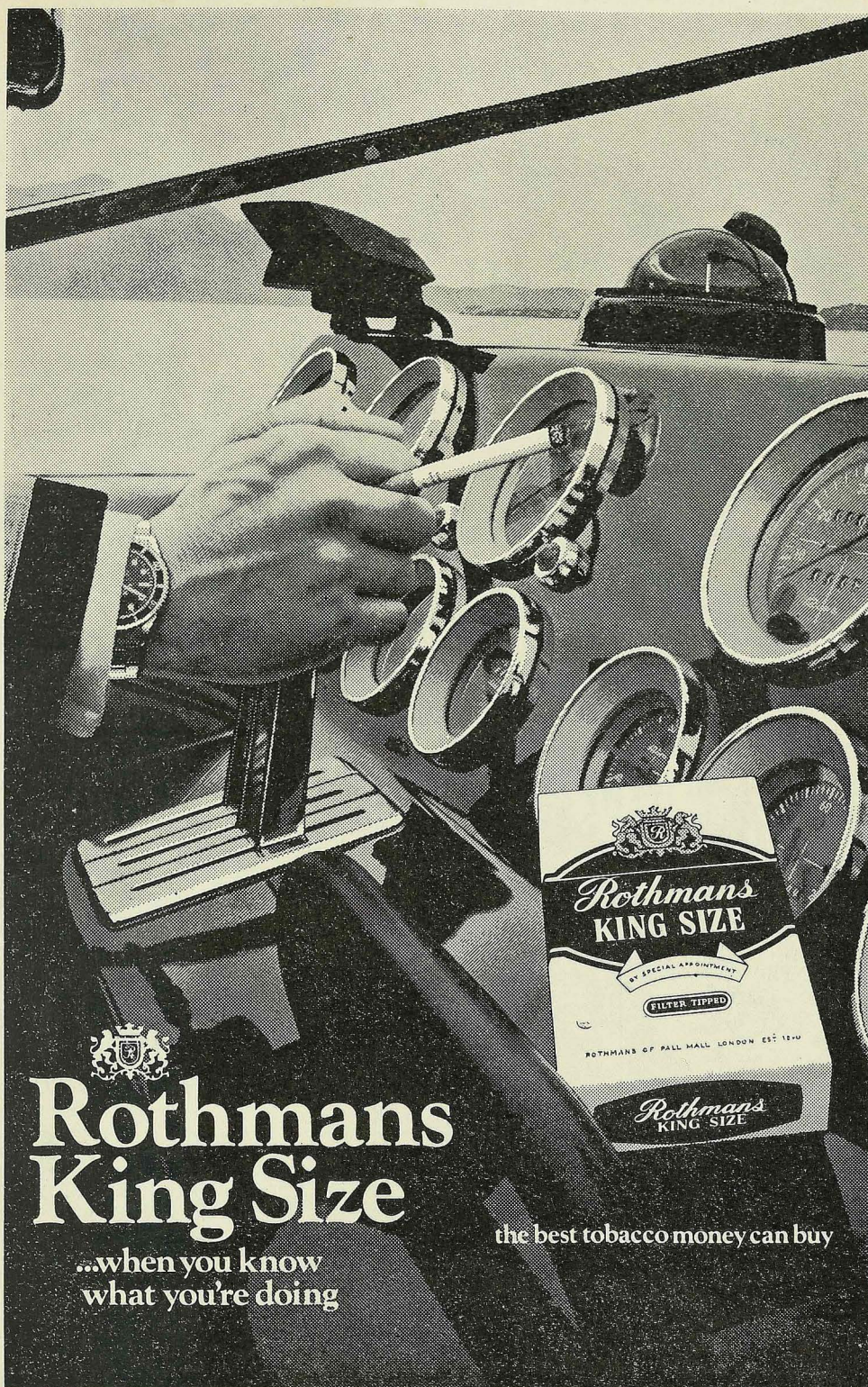
Ἐκεῖ εἶναι πάγχοι πέτρινοι πλεγμένοι μὲ κισσὸ
κι' εἶναι ἀγάλματα γυμνὰ ποῦ τᾶχει ντύσει ἢ χλόη,
μιὰ ἡσυχία θανατερή — κι' ἀδιάκοπη καὶ μόνο,
μυστηριώδικων νερῶν τ' ἀργὸ τὸ μυρολόι.

Ἐκεῖ εἶδα ἀνώνυμες καὶ κίτρινες γυναῖκες,
δίχως ζωὴ στὰ μάτια τους καὶ δίχως ἡλικία,
ποῦ ἀπλωναν στὰ γόνατα τὸ αἰώνιο κέντημά τους,
καὶ νέους χλωμούς ποῦ κράταγαν στὰ χέρια τους βιβλία·
ὅμως κι' αὐτὲς δὲν κένταγαν καὶ κεῖνοι δὲν διαβάζαν
μόνο, σκυφτοί, τ' ἀκίνητα μαῦρα νερὰ ἐκκοιτάζαν».

Τοῦτο τὸ ποίημα ἀποδίδει τὸ πνεῦμα τῆς ἀπόμερης αὐτῆς γωνίας μὲς τὴν
καρδιά τοῦ Καρτιέ Λατέν. Ἦταν ἐκεῖ οἱ δίχως ἡλικία γυναῖκες μὲ βιβλία κι'
ὄχι κέντημα καὶ κάποιοι χλωμοὶ νέοι συλλογισμένοι, σάμπως χαμένοι μὲς τὴ
θερμῇ ᾠρα. Ὁ ἕνας κάτι ἔγραφε. Στίχους; Μιὰ λεξούλα θυμητική; Ἕνα
γράμμα ἐρωτικό; Δὲν ξέρω. Μὰ τοῦτος μοῦ θύμιζε τὸ λυρικό ποιητὴ σὲ μιὰ
αἴθουσα τοῦ Λούβρου, ὅπου ἡ Ἀφροδίτη τῆς Μήλου κυβερνᾷ τὸ χῶρο. Κι'
αὐτὸς ὁ ἀρχαῖος λυρικός κάτι πλέκει μελωδικὸ μὲς τὸ μυαλό του, μὰ τὸ
μάρμαρο κι' ὁ χρόνος δὲν τὸ ὁμολογοῦν: τὸ κρατᾶνε δαθεῖα τους μὲς τὴ
σκληρότητα τῆς σιγῆς καὶ τοῦ ἐπίσημου τόπου.

1952

Ίταλικές περιπάθειες

**Rothmans
King Size**

...when you know
what you're doing

the best tobacco money can buy

*Four of the
K E O
table wines
par excellence*

